

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ (м. Маріуполь)
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ
ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ**

**«МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ І ГЛОКАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У
СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ»**

**Збірник матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної конференції**

17 квітня 2020 року

Маріуполь 2020

УДК 316.7(08)

Редакційна колегія:

Б. В. Слющинський, доктор соціологічних наук, професор (голова),
М. М. Чаплик, доцент, О.С. Цибулько, к.і.н., доцент.

Затверджено на засіданні кафедри філософії та соціології
(протокол №8 від 19.05.2020)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет вченою радою історичного
факультету Маріупольського державного університету (протокол № 9 від 17.03.2020)

Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси у соціологічному вимірі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 17 квітня 2020 р. під заг. ред. В. Ф. Лисак. Маріуполь: МДУ, 2020. 85 с.

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси у соціологічному вимірі», яка відбулася 17 квітня 2020 року, в якій прийняли участь освітяни, науковці, громадські активісти з України та зарубіжних країн.

У наукових виступах і доповідях учасників конференції висвітлені актуальні питання з проблеми міжкультурної комунікації у соціологічному вимірі та інтенсивність міжкультурної взаємодії.

Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам та студентам, а також усім, хто цікавиться сучасними проблемами міжкультурної комунікації і глокалізаційними процесами.

УДК 316.7(08)

© Автори тез, 2020
©МДУ, 2020

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

УДК 316.722:316.77

*Слющинський Богдан,
доктор соціологічних наук,
професор, завідувач кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету
(м. Маріуполь)*

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СУЧАСНОГО РІВНЯ КУЛЬТУРИ

Статтю присвячено дослідженню етнонаціональних спільнот українського Приазов'я, їхньої культури, що призводить до міжкультурної комунікації, якою насичена територія даного регіону. Саме міжкультурна комунікація віддзеркалює рівень культури сучасної спільноти. Крім цього на сучасний рівень культури впливають політичні ситуації та війна на Сході України. Міжкультурну комунікацію найчастіше використовують для дослідження соціальних відносин між представниками різних національностей (зокрема на рівні мовного спілкування), але це не зовсім так. Міжкультурна комунікація – це взаємодія «культур» двох суб'єктів (акторів) або індивіда з групою (групи з групою), в результаті якої відбувається пристосування одних ціннісних орієнтацій та норм поведінки до інших, їх взаємовпливи, поглинання чи витіснення і заміна одних іншими.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, культура, соціальні норми, ціннісні орієнтації, етнос, національність, взаємовідносини.*

Статья посвящена исследованию этнонациональных общностей украинского Приазовья, их культуры, которая приводит к межкультурной коммуникации, которой насыщена территория данного региона. Именно межкультурная коммуникация отображает уровень культуры современного общества. Кроме того на современный уровень культуры влияют политические ситуации и война на Востоке Украины. Межкультурную коммуникацию чаще всего используют для исследования социальных отношений между представителями разных национальностей (в частности на уровне языкового общения), но это совсем не так. Межкультурная коммуникация – это взаимодействие «культур» двух субъектов (акторов) или индивида с группой (группы с группой), в результате чего

происходит приспособления одних ценностных ориентаций и норм поведения к другим, их взаимные, поглощения или вытеснения и замена одних другими.

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, культура, социальные нормы, ценностные ориентации, этнос, национальность, взаимоотношения.*

The article is sanctified to research of different nationality associations of Ukrainian Azov Region, their culture, that results in cross-cultural communication that the saturated territory of this region. Exactly cross-cultural communication reflects the level of culture of modern association Except it on the modern level of culture political situations and war influence on East of Ukraine. Cross-cultural communication is mostly used for research of social relations between the representatives of different nationalities (in particular at the level of language communication), but it not quite so. Cross-cultural communication is co-operating of cultures" of two subjects (actors) or individual with a group (groups are with a group) as a result of that there is adaptation of one valued orientations and codes of conduct to other, their cross-couplings, absorptions or expulsing and replacement one other

Keywords: cross-cultural communication, culture, social norms, valued orientations, ethnos, nationality.

Сьогодення сучасної України досить напружене. Події останніх років, які відбуваються на Сході України впливають на соціокультурний простір. Звичайно, спільнота за цих умов ділиться на різні групи: хтось ці події називає конфліктом, як наприклад, к. п. н. А. Багінський у статті «Держава та громадянське суспільство в урегулюванні конфлікту на Сході України: погляд в майбутнє» [1, с. 62–63], а хтось війною, як наприклад Василенко В. А.: «Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки [2, с. 28–42]. Звичайно, це назвати конфліктом досить важко. Будь-який діалог відбувається з боку двох, або більше, зацікавлених сторін. Але, якщо війну веде імперія, то вона, як правило, не зупиняється, бо імперія існує доти – поки вона веде загарбницькі війни. Будь-яка війна ділить людей, а саме впливає на їхні погляди. Здавна говорили: «краще раз побачити ніж сто разів почути». Ось і сьогоднішня ситуація впливає на міжкультурну комунікацію суспільства.

Як відомо суспільство не може існувати без спілкування. Спілкування у свою чергу відображає культуру оточуючого соціального середовища.

Комунікацію як явище універсальне, досліджують представники різних наук, бо

комунікація є необхідною і загальною умовою життєдіяльності людини і однією із фундаментальних основ існування суспільства. Адже суспільство – це не тільки сукупність індивідів, але і ті зв'язки та взаємовідносини, у яких знаходяться дані індивіди по відношенню один до одного, тому стає очевидним, що без комунікації воно існувати не може.

Проблеми комунікації та інформації досить інтенсивно почали вивчатися у другій половині XX ст. Їх дослідженням займалися такі відомі вчені, як Н. Винер, К. Шеннон, У. Ешбі, А. Берг, А. Колмогоров та ін.

Стосовно міжкультурної комунікації, то її почали вивчати у зв'язку з інтенсифікацією міжнародних відносин. Дослідники міжкультурної комунікації, напр., в Німеччині, займаються нею з кінця 1980-х рр. Відтоді тут почали проводитися дослідження, пов'язані з проблемами акультурації, міграції іноземних робітників, взаємовідносин між іноземними і німецькими робітниками.

Для України це дуже важливе проблемне поле, бо упродовж всієї історії на її території постійно відбувалося міжкультурне (багатонаціональне) спілкування. Воно починалося не з дипломатичних взаємин, а саме з повсякденних форм людської взаємодії (торгівлі, культурних розваг, обміну товарами), тобто з намагання порозумітися і обмінятися інформацією. Це й стало генезою міжкультурної комунікації, процесу взаємовпливу культур.

Міжкультурна комунікація – поняття багатопланове, охоплює дві головні складові – «комунікацію» і «культуру». Воно стало популярним тоді, коли почали здійснювати в науці порівняльні дослідження різних культур та їх складових. Адже поняття «культура» розвивалося історично. Спочатку воно означало процеси освоєння людиною природи, виховання і навчання, але вже з другої половини XVIII ст. починає розглядатися як особливий аспект життя суспільства, який пов'язаний зі способом існування людської діяльності і такий, що характеризує відмінність людського життя від інших живих істот. З кінця XIX – першої половини XX ст. культуру почали розглядати у якості інформаційного аспекту життя суспільства, як соціально значущу інформацію, що регулює діяльність, поведінку і спілкування людей. Тому можна вважати цілком слушною думку польського соціолога А. Клоковської [3, р. 8–10], що поняття культури містить в собі крім широкого – антропологічне – реконструювання, селективну концепцію культури символіки. Спосіб дефініції культури, з якими стрічаємось в її теоріях міжкультурної комунікації, відходив від досить простого тлумачення культури. Напр., культура – це розумні правила та інструкції для виживання і успішного розвитку суспільства.

У вітчизняній літературі культура досить часто визначається у глобальному

розумінні, як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який виражається в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх взаємовідносинах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [4, с. 594]. У такій інтерпретації культура являє собою суму всіх досягнень людства, світ артефактів, «другу природу», створену самою людиною (широке тлумачення). У більш вузькому визначенні під культурою розуміють сферу духовного життя людей.

В англійській мові слово культура (culture) дуже часто трактується як спосіб життя, загальні звичаї і вірування певної групи людей в історично визначений час [5, р. 8–10], або як звичаї, цивілізація і досягнення певної епохи або народу [6, р. 8].

В німецькій мові слово культура (kultur) означає сукупність створених у певному суспільстві в певну епоху характерних духовних, художніх, творчих досягнень; витонченість людської поведінки, мови тощо [7, р. 27]. Така подібність трактувань полягає в тому, що культура може розглядатися як загальна, універсальна для суспільства (етносу, нації) система ціннісних орієнтацій, стереотипів свідомості, поведінки, форм спілкування і організації спільної діяльності людей, яка передається від покоління до покоління.

Отже можна сказати, що культура – це сукупність соціальних норм і цінностей, що склалися історично і притаманні конкретній суспільній системі. Вона впливає на ментальність, сприйняття, мислення, поведінку всіх членів суспільства і визначає їх належність до даного суспільства. У такій інтерпретації культура постає як цілісність, яка своїми наявними особливостями завдячує релігійним, національно-державним кордонам чи набору етнічних ознак.

Комунікація теж має багато визначень, але найчастіше її трактують як механізм, за допомогою якого забезпечується існування і розвиток людських відносин, який включає в себе всі смислові символи, засіб їх передачі у просторі і збереження в часі. Отже, комунікація – це специфічна форма взаємодії людей з передачі інформації від людини до людини, яка здійснюється за допомогою мови та інших знакових систем.

Таким чином, перелічені вище визначення культури і комунікації, на нашу думку, є найбільш функціональними з точки зору порушеної в роботі теми. Міжкультурна комунікація – здатність здійснювати ефективну комунікативну дію в міжкультурних контекстах. На думку російських філологів Є. Верещагіна і В. Костомарова, міжкультурна комунікація – це адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур [8, с. 26].

Як бачимо, найчастіше міжкультурну комунікацію використовують для дослідження соціальних відносин між представниками різних національностей (зокрема на рівні мовного спілкування), але це не зовсім так. Міжкультурна комунікація – це взаємодія «культур» двох

суб'єктів (акторів) або індивіда з групою (групи з групою), в результаті якої відбувається пристосування одних ціннісних орієнтацій та норм поведінки до інших, їх взаємовпливи, поглинання чи витіснення і заміна одних іншими.

Життєдіяльність і відносини людей визначаються тією чи іншою культурою, яка регулює широкі спектри людської ментальності та поведінки і впливає на характер сприйняття, оцінки і міжособистісних відносин. Освіта, виховання, історична пам'ять, традиції, звичаї, правила, продиктовані суспільством, мова спілкування – все це виробляє систему орієнтацій, яка допомагає кожному індивіду сприймати різні життєві ситуації і адекватно реагувати на них. Вже виходячи з цього можна стверджувати, що в жодному суспільстві не може існувати гомогенної культури, як і не може існувати гомогенної структури суспільства. У цьому і полягає складність феномена міжкультурної комунікації. Тому можна стверджувати, що міжкультурна комунікація завжди віддзеркалює «сучасну» культуру суспільства.

Міжкультурна комунікація за своєю природою явище спілкування окремих культурних груп (їх представників). Тож і потрібно її розглядати на рівні груп (малих і великих), або на рівні індивідів, як представників груп з різними культурами. Але водночас її потрібно розглядати як єдність культури і соціальності, що створюється й перетворюється у процесі людської діяльності, яка не може здійснюватися без комунікативних зв'язків.

Комунікація в малій групі, яка складається із представників різних культур, буде зрозумілою лише за умов, що її учасники здатні адаптувати свої комунікативні дії до конкретних умов іншої групи. Члени монокультурних груп, як правило, дотримуються загальних групових норм, тоді як члени багатокультурних груп діють як представники своїх культур, що суттєво впливає на характер комунікації, робить її міжкультурною. У випадку, коли міжкультурна комунікація відбувається між великими групами людей, слід виділяти етнічний і національний рівні комунікації.

Етнічний рівень міжкультурної взаємодії спостерігається між локальними етносами, етномовними, історико-етнографічними (за спільністю духовної культури), етноконфесійними та іншими спільностями. У сучасній етнології етносом вважається історично складена на певній території сукупність людей, яка характеризується спільними особливостями культури, самосвідомістю і спільним веденням господарської діяльності. Належна їм етнічна культура відноситься до повсякденної життєдіяльності етносу і включає в себе: мову, вдачу, звичаї, норми, цінності, знання, вірування, види народного мистецтва, знаряддя праці, одяг, їжу, будівлі, засоби пересування тощо [9, с. 116–117]. Як і будь-яка культура, етнічна культура постає як єдність успадкування і оновлення. Оновлення культури може відбуватися ендегенним (без впливу ззовні) і екзогенним (запозиченим ззовні)

способом, що є результатом міжкультурної комунікації. Тут, очевидним стає і політика держави щодо національного складу населення, адже саме вона створює умови для розвитку національного рівня міжкультурної комунікації.

Національний рівень міжкультурної комунікації можливий лише при наявності національної єдності, яка виникає як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі через спільну господарську діяльність та державно-політичне об'єднання. Це доповнюється і формуванням відповідної культури. Національна культура являє собою сукупність традицій, норм, цінностей і правил поведінки, загальних для представників однієї нації, держави. Вона охоплює субкультури різних соціальних груп, яких може не бути в етнічній культурі. Так, цілісна культура України гетерогенна, вона включає понад 100 субкультур [10].

При взаємодії різних культур виразно проявляються дві тенденції: акультурація та декультурація. Взаємне засвоєння елементів культури (аккультурація) сприяє інтеграційним процесам, взаємному культурному обміну та збагаченню культур. За цих обставин посилюється національна (етнічна) самосвідомість, відбувається закріплення національної (етнічної) специфіки. Коли ж за умов тривалої комунікації з іншою культурою відбувається втрата основної, сутнісної частини рідної культури (декультурація), виникає явище невпевненості або нестабільності. Такі явища призводять до певних соціокультурних проблем міжкультурної комунікації. Їх можна посилювати або, знову ж таки, створювати відповідні умови для «уживання».

Сама по собі міжкультурна комунікація на етнічному рівні виявляється у посиленні контактів, двомовності, збільшенні кількості змішаних міжетнічних шлюбів тощо. Але це ще не веде до установа культурної спільності. Це більш природне співіснування людей, яке вимагає певних комунікативних дій, спрямованих на сприйняття один одного і створення для цього відповідних умов. Тут у першу чергу відіграють вагому роль двосторонні бажання індивідів, спрямовані назустріч одне одному. У таких випадках (напр., змішані шлюби) спостерігається перейняття культури більш активного індивіда (голови сім'ї), хоча при цьому зберігається «своя» культура, яка однак, у своєму розвитку гальмується. Це чимось нагадує «діаспору», яка відірвавшись від історичної батьківщини (втративши зв'язок), призупиняє свій національний культурний розвиток, але зберігає його на тому рівні, який закарбувався у пам'яті про рідних (батьківщину).

Як бачимо, культура етносу не тільки забезпечує його інтеграцію і стабільність як системи, вона виконує ще й етнодиференційну функцію, яка проявляється у виявленні «своїх» та «чужих». Кожний етнос розцінює існування інших етносів як зовнішнє середовище, сприймаючи його і за характером життєдіяльності, і за несхожістю культур. Ставлення до нього може викликати як зацікавленість, так і несприйнятливність. За таких

обставин можуть відбуватися процеси акультурації всіх або якихось елементів культури, чи процеси декультурації, але без втрати окремішності даної спільності (напр., етнічні групи Донецької обл.). У таких випадках «своя» культура втрачається не повністю. Тут формуються елементи міжетнічної культури, на основі якої відбувається спілкування різних етнічних груп. До елементів такої культури, у першу чергу відноситься мова міжетнічного спілкування як основного елемента міжкультурної комунікації. Як свідчить практика, така культура не виділяється зрілістю, яка б могла забезпечити інтенсивну взаємодію і злагоду різnorідних елементів. Подібні диференційовані характеристики культури досить часто служать поводом для ворожнечі та насилля, нерідко на цій підставі виникають непорозуміння та конфлікти. При цьому також виникають різні національно-етнічні об'єднання, напр., товариства (грецьке, російське, єврейське) тощо. Кожне таке об'єднання намагається зберегти «свою» культуру, посилити усвідомлення належності до певного етносу. Крайнім тут може стати етноцид – знищення домінуючою групою культурних традицій іншої етнічної групи. Якщо за таких умов слабша група виживає, то вона втрачає або значною мірою змінює культуру своїх пращурів, пристосовуючись до певних умов (напр., населення Кіпру, чи Східної України).

Беручи до уваги висловлене вище, слід пам'ятати і те, що суб'єктом міжкультурного спілкування виступає сама людина, яка вже є носієм певної культури. Кожна людина входить до складу тієї чи іншої суспільної групи, яка теж у свою чергу володіє певною культурою, що впливає на її поведінку. Поведінка людини визначається системою суспільних відносин і культурою, до яких вона включена, але кожний учасник міжкультурної комунікації володіє своєю власною системою правил, які впливають на його поведінку. Ці правила обумовлені його соціокультурною належністю, до якої потрібно віднести не тільки національну (етнічну) культуру, але і культуру всіх груп, у які включений той чи інший індивід, його освіту, виховання, стать, професію, сімейний стан, самосвідомість, рівень суспільної свідомості тощо. Сюди ж потрібно віднести його матеріальну і духовну культуру, соціальну роль та соціальний статус. Не можна не враховувати і «стимул» засвоєння певної культури. Людина пристосовується (адаптується) заради чогось (когось), орієнтуючись на збереження певної своєї свободи, самозбереження, чи отримання користі. На міжкультурну комунікацію впливає і рівень розвитку культури в цілому: матеріальної, політичної, економічної, науково-технічної тощо (напр., традиційне, індустріальне чи постіндустріальне суспільство).

Досліджуючи сьогоденний стан суспільства, його культуру, можна стверджувати, що міжкультурна комунікація в сучасній Україні знаходиться на новому етапі свого розвитку. Сучасне поле міжкультурної комунікації поширюється не тільки на соціальний, але і на природний світ. Це викликано перш за все появою нових технологій, що спричинили

технологічні зміни у суспільних відносинах. Розглядаючи міжкультурну комунікацію на сучасному етапі, слід сказати, що сьогодні виявлений новий концептуальний підхід до комунікації, її структури, предмету, функцій. Тут можна виділити декілька конкретно-наукових підходів: по-перше, це різні підходи технократичного і інтеракційного характеру; по-друге, в межах інтеракціонізму вчені розділились у вирішенні питання про те, як пояснити комунікацію – посиланнями на індивідуально усвідомлену діяльність чи у якості похідної від соціальної структури. Дебати у таких термінах займають одне з центральних місць у сучасній соціології, психології, культурології. В рамках цих наук склались основні теоретико-методологічні підходи до комунікації і робились спроби примирити об'єктивну структуру і суб'єктивну волю.

Виходячи, із перелічених напрямів дослідження міжкультурної комунікації як феномена культури, можна сказати, що кожна із наведених вище концепцій і теорій, займає своє визначне місце в системному підході до дослідження запропонованої проблеми, адже неможливо створити теорію комунікації шляхом простого додавання, механічного поєднання численних теорій і концепцій, оскільки життєдіяльність і відносини між людьми визначаються наявними в тій чи іншій культурі нормами і цінностями, які регулюють найрізноманітніші сторони людського мислення та поведінки і впливають на характер сприйняття, оцінки і міжособистісних відносин. Освіта, виховання, історична пам'ять, традиції, звички, правила, продиктовані суспільством і мова спілкування – виробляють систему орієнтацій, яка дозволяє своєрідно справлятися з різноманітними життєвими ситуаціями і проблемами, що є міжкультурною комунікацією, адже міжкультурна комунікація – це феномен сучасної культури – це важлива складова культури того історичного часу, за якого вона відбувається.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сучасне та майбутнє в глобальних і локальних проекціях – Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / За наук. Ред. Є. І. Головахи та О. Г. Стегнія. – Київ : Інститут соціології НАН України. 2018. – 187 с.
2. Василенко В. А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки / В. А. Василенко – К. : Український. Тиждень, 2014. — № 42. — С. 28-42.
3. *Komunikacja miedzykulturowa: zblizenia i impresje* / [podred. Aliny Kapciak, Leszka Korporowicza i Andrzeja Tyszki]. – Warszawa : Instytut Kultury, 1995. – 200 p.
4. Большая Советская энциклопедия / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 3-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1973. – Т. 13. – 608 с.

5. Cambridge International Dictionary of English – Cambridge Univ. Press, 1995. – XVIII, 1792 p.
6. The Concise Oxford Dictionary.– Oxford Univ. Press, 1966. – XX, 725 p.
7. Duden Deutsches Universal wörterbuch // 2. Aufl. Mannheim. Wien. Zurich : Dudenverlag, 1989. – 978 p.
8. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
9. Малий етнополітологічний словник / [ред. кол. О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін.] – К. : МАУП, 2005. – 288 с.
10. Євтух В. Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти / В. Б. Євтух. – К. : Стило, 2001. – 204 с.

СЕКЦІЯ І:

РОЗВИТОК ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ СОЦІОЛОГІЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 35.078. 3 : 316.776 (477)

Николаєва Валентина,

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри соціології управління

Донецького державного університету управління

(м. Маріуполь)

МІСЦЕ І РОЛЬ КОМУНІКАЦІЇ В МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті обґрунтовується необхідність застосування органами публічної влади інформаційно-комунікаційних технологій, які покликані посилювати спроможність комунікації впливати на ефективність та результативність публічного управління та адміністрування. У публічному управлінні та адмініструванні виокремлюють поняття зовнішньої і внутрішньої комунікації. Особливу увагу приділено державні комунікаціям, як процесу взаємодії між органами публічної влади, засобами масової інформації та громадськістю.

Ключові слова: *публічне управління, комунікація, громадянське суспільство, державна комунікація, ІКТ- інформаційно-комунікативні технології.*

В статье обосновывается необходимость применения органами публичной власти информационно-коммуникационных технологий, которые призваны усилить способность коммуникации влиять на эффективность и результативность публичного управления и администрирования. В публичном управлении и администрировании выделяют понятие внешней и внутренней коммуникации. Особое внимание уделено государственным коммуникациям, как процесса взаимодействия между органами публичной власти, средствами массовой информации и общественностью.

Ключевые слова: *публичное управление, коммуникация, гражданское общество, государственная коммуникация, ИКТ- информационно-коммуникативные технологии.*

The article substantiates the need for the use of information and communication technologies by public authorities, which are intended to enhance the ability of communication to

influence the efficiency and effectiveness of public administration and administration. The concepts of external and internal communication are distinguished in public administration and administration. Special attention is given to state communications, as a process of interaction between public authorities, the media and the public.

Keywords: *public administration, communication, civil society, state communication, ICT-information and communication technologies.*

Комунікація в публічному управлінні у цілому являє собою процес суспільної взаємодії за допомогою повідомлень, змістом яких є публічне управління, реалізація публічної влади та публічної політики. Це означає, що сфера поширення цієї комунікації зачіпає не лише саму систему публічного управління, а знаходиться й далеко поза нею і охоплює соціальний простір, що простягається від найвищих суб'єктів прийняття рішень щодо публічних справ до кожного, кого ці справи хоча б частково стосуються. Тобто, до цієї комунікації залучені як суб'єкти, що безпосередньо належать до системи публічного управління, так і ті, що знаходяться поза нею – у громадському та приватному секторах. Отже, сфера комунікації в публічному управлінні за своїм спрямуванням поділяється на внутрішню і зовнішню, вирішуючи завдання взаємодії суб'єктів як у самій системі публічного управління, так і поза нею.

Питаннями управління та здійснення комунікацій у сфері публічного управління з різних позицій досліджували І. Журавльова, М. Згуровський, Л. Єжова, З. Кобилінська, І. Коваленко, В. Міхайленко, З. Партико, В. Пономаренко, О. Пушкар, В. Туманов та ін.

З розвитком демократичного, громадянського, правового суспільства, у якому найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь, гідність, недоторканість в українському законодавстві відбувається поступова його адаптація до існуючих міжнародних стандартів демократичного врядування. Конституція України 1996 року юридично закріпила широкий спектр прав і свобод людини і громадянина. Їх перелік і зміст у правовому обсязі відповідають сучасним міжнародно-правовим стандартам прав людини, що містяться в міжнародних документах, базовим серед яких є Загальна декларація прав людини. Угода про асоціацію між Україною та ЄС ще раз підкреслила верховенство демократичних принципів прав людини та основоположних свобод.

Наразі у Європі відбувається зміна управлінської парадигми, унаслідок чого все більшого поширення набуває підхід до вирішення управлінських проблем не з позицій урядового управління («government»), а з позицій публічного (суспільного) управління («governance»), у якому задіяні всі зацікавлені сторони: уряд, бізнес, громадянське суспільство. Обраний курс на входження до європейського співтовариства вимагає від

України орієнтації на цю нову управлінську парадигму. Революція Гідності та відстоювання свободи й незалежності України створили нову національну ідею – ідею гідності, свободи й майбутнього. Саме її було закладено у підвалини Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», яку затверджено Указом Президента України від 12.01.2015 року №5/2015 [1]. Зокрема, Стратегія фактично є суспільним договором між українською владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності.

Водночас, відповідальність влади – провести реформи, забезпечити баланс інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом, прозоро та якісно працювати за новими підходами, гарантувати дотримання прав людини. Відповідальність бізнесу – всіляко підтримувати та розвивати державу, бізнес-середовище та громадянське суспільство, сумлінно сплачувати податки, здійснювати ефективне інвестування в економіку держави, дотримуватися принципів чесної праці та конкуренції. Відповідальність громадянського суспільства – контролювати владу, жити відповідно до відповідних принципів гідності та неухильно дотримуватися Конституції і законів України.

На шляху до побудови європейського, демократичного суспільства Україні необхідно здійснити ряд системних перетворень, пріоритетним серед яких визначено модернізацію державного управління, його перебудову з позицій адміністративного підходу на позиції публічного (суспільного) управління, ідеологія якого полягає в діяльності з надання публічних послуг та забезпеченні законних прав і інтересів громадян. Основні напрями модернізації державного управління на найближчі роки знайшли своє відображення в Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки [2].

Модернізація системи державного управління передбачає широкомасштабне впровадження нових, більш досконалих форм керування суспільним розвитком, зокрема публічного управління та адміністрування з його наскрізною системою розвинених комунікацій. У державному управлінні термін «комунікація» визначається як рух інформації, інструмент діалогу між учасниками управлінського процесу, складова процесу взаємодії влади і громадянського суспільства. Розвиток нових інформаційних технологій, мобільний зв'язок, Інтернет, соціальні мережі дали можливість світу в XXI столітті по-новому поглянути на зміст та сенс процесу комунікації й засобів масової комунікації, їх можливості та механізми діяльності. Все більшого поширення набуває усвідомлення необхідності застосування органами публічної влади інформаційно-комунікаційних технологій, які покликані посилити спроможність комунікації впливати на ефективність та результативність публічного управління та адміністрування. Суттєвим поштовхом до широкого впровадження в діяльність органів публічної влади нових інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) стало розроблення Стратегії розвитку інформаційного простору України на період до 2020

року [3]. Принциповим положенням Стратегії є необхідність усвідомлення важливості використання органами публічної влади нових ІКТ, які здатні змінювати способи втілення значного впливу на громадську думку з метою завоювання суспільної довіри, активно проникати в основні сфери життя суспільства, трансформуючи, у свою чергу, способи комунікації та змінюючи моделі поведінки.

Одним із перспективних напрямів оптимізації роботи органів публічної влади в контексті забезпечення прозорого та відкритого діалогу влади з громадськістю дослідники вважають використання соціальних мереж, які відкривають додаткові шляхи до побудови ефективних комунікативних вже майданчиків між суспільством і владою.

Відомо, що комунікація як процес виникає тільки в людському середовищі, а в її основі лежить вміння людей розмовляти, спілкуватися один з одним. Чим більше люди спілкуються між собою, тим більше виникає порозуміння, розвивається толерантність та терпимість, що перетворює комунікацію між людьми у надзвичайно важливий чинник для підтримання стабільності та злагоди в суспільстві, захищає його від руйнування та агресії. Кризові явища в економіці та політиці, що перманентно проявляються по всьому світу і, завдяки тим же сучасним технологічним інформаційним можливостям, стають майже типовими для багатьох країн, підштовхують уряди, держави, правлячі еліти шукати нові шляхи до комунікації з народами та населенням, різними класами й кастами. Причому нові шляхи не тільки передачі інформації від уряду до людей, але й змістовного наповнення своїх повідомлень задля порозуміння в суспільстві. Це важливо, тому що рівень комунікації в суспільстві є прямо пропорційним рівню довіри населення до влади. Щодо України: показники рівня довіри до української влади, які стрімко знижуються останнім часом свідчать, що між державою і суспільством майже немає порозуміння [4]. Багато в чому відсутність такого порозуміння пов'язано з проблемами становлення дієвої системи публічного управління та адміністрування.

Наразі публічне адміністрування, яке є складником публічного управління, визначають як цілеспрямовану взаємодію публічних адміністрацій з юридичними і фізичними особами з приводу забезпечення реалізації законів та виконання основних функцій держави: орієнтуючого планування, яке окреслює бажані напрями розвитку, створення правових, економічних та інших умов для реалізації інтересів учасників взаємодії, розподілу праці, кооперування та координування діяльності, а також моніторингу результатів. Особливо широкого розповсюдження публічне адміністрування набуває на етапі входження України до європейської спільноти, оскільки передбачає надання громадянам адміністративних і публічних послуг європейського рівня шляхом впровадження у практику діяльності принципів демократичного управління.

Для прийняття управлінських рішень керівники органів публічної влади усіх рівнів потребують управлінської інформації. Досягається це завдяки налагодженій системі комунікацій. У публічному управлінні та адмініструванні виокремлюють поняття зовнішньої і внутрішньої комунікації. Зовнішня комунікація націлена на справляння впливу на громадськість або отримання рекомендацій чи узгодження позицій із представниками суспільства. У публічному управлінні та адмініструванні виділяють такі види зовнішньої комунікації:

- 1) комунікація з метою інформування;
- 2) комунікація з метою надання публічних послуг;
- 3) комунікація з метою обговорення проектів рішень, які неможливо ухвалити без участі громадськості.

Внутрішня комунікація пронизує всю систему публічного управління та адміністрування зсередини. Вона передбачає тісну взаємодію суб'єктів різних рівнів управління, підрозділів, посадовців шляхом налагодження комунікаційних каналів в процесі особливих контактів, обміну документацією, функціонування електронних засобів зв'язку тощо. Внутрішня комунікація в публічному управлінні та адмініструванні є основною рушійною силою у прийнятті управлінських рішень.

Державні комунікації, як процеси взаємодії між органами публічної влади, засобами масової інформації та громадськістю є обов'язковою умовою демократичного розвитку України, становлення громадянського суспільства, забезпечення умов для широкої участі населення у формуванні та реалізації державної політики, зміцнення довіри громадян до публічної влади. У нинішніх умовах реформування державного управління ефективні державні комунікації мають стати невід'ємним атрибутом діяльності органів державної влади, відповідати рівню розвитку українського суспільства, світовим тенденціям. Виконання цих важливих завдань можливо забезпечити за умови широкого впровадження в діяльність органів публічної влади новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
2. Стратегія реформування державного управління України на 2016- 2020 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474. *Офіційний. вісник України*. 2016. 22 липня (№ 55). С. 36. Ст. 1919.

3. Про затвердження Стратегії розвитку інформаційного простору України на період до 2020 року: Проект Указу Президента України. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=113102&cat_id=61025

4. Україна пасе задніх за рівнем довіри до органів державної влади. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/02/11/6983262/>.

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 316.77

*Ташкінова Оксана,
кандидат соціологічних наук,
завідувачка кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
(м. Маріуполь)*
*Овечкіна Крістіна,
магістрантка кафедри
соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
(м. Маріуполь)*

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

В статті розглянуто поняття та сутність конфліктологічної компетентності фахівців із соціальної роботи. Професійна діяльність майбутніх соціальних працівників, як представників соціономічних професій, пов'язана із постійною взаємодією із професійною та науковою спільнотою, наданням соціальних послуг, консультуванням та спілкуванням із особами, які знаходяться в складній життєвій ситуації, та членами їх сімей. Клієнтами соціальних служб в умовах глобалізації можуть стати і представники інших держав. В процесі такої взаємодії можуть виникати різноманітні конфліктні ситуації, які, за умови деструктивного характеру, можуть знижувати ефективність та якість соціальних послуг, та шкодити професійній діяльності фахівців, впливатимуть на емоційний стан та бажання працювати в соціальній сфері. Особлива увага приділяється проблемі формування

конфліктологічної компетентності у майбутніх соціальних працівників за часів навчання у закладах вищої.

Ключові слова: соціальна робота, соціальна взаємодія, ефективна комунікація, конструктивний та деструктивний конфлікт, конфліктологічна компетентність.

В статье рассмотрены понятие и сущность конфликтологической компетентности специалистов по социальной работе. Профессиональная деятельность будущих социальных работников, как представителей социэкономических профессий, связана с постоянным взаимодействием с профессиональной и научной средой, предоставлением социальных услуг, консультированием и общением с лицами, находящимися в сложной жизненной ситуации, и членами их семей. Клиентами социальных служб в условиях глобализации могут стать и представители других государств. В процессе такого взаимодействия могут возникать различные конфликтные ситуации, которые, при условии деструктивного характера, могут снижать эффективность и качество социальных услуг, вредить профессиональной деятельности специалистов, влиять на эмоциональное состояние и желание работать в социальной сфере. Особое внимание уделяется проблеме формирования конфликтологической компетентности у будущих социальных работников во времена обучения в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: социальная работа, социальное взаимодействие, эффективная коммуникация, конструктивный и деструктивный конфликт, конфликтологическая компетентность.

The article discusses the concept and essence of the conflictological competence of specialists in social work. The professional activities of future social workers, as representatives of sociology professions, are associated with constant interaction with the professional and scientific environment, the provision of social services, counseling and communication with people in difficult life situations and members of their families. Clients of social services in the context of globalization may also be representatives of other states. In the process of such interaction, various conflict situations may arise, which, subject to a destructive nature, can reduce the efficiency and quality of social services, harm the professional activities of specialists, and affect the emotional state and desire to work in the social sphere. Particular attention is paid to the problem of the formation of conflictological competence among future social workers during their studies in higher educational institutions.

Key words: social work, social interaction, effective communication, constructive and destructive conflict, conflict management competence.

В сучасних умовах у зв'язку з процесами глобалізації, важливого значення набуває підвищення ефективності міжкультурної комунікації. Ефективність міжкультурної комунікації обумовлюється багатьма факторами, як об'єктивними, так і суб'єктивними. Професійна діяльність майбутніх соціальних працівників, як представників соціономічних професій, пов'язана із постійною взаємодією із професійною та науковою спільнотою, наданням соціальних послуг, консультуванням та спілкуванням із особами, які знаходяться в складній життєвій ситуації, та членами їх сімей. Клієнтами соціальних служб в умовах глобалізації можуть стати і представники інших держав. В процесі такої взаємодії можуть виникати різноманітні конфліктні ситуації, які, за умови деструктивного характеру, можуть знижувати ефективність та якість соціальних послуг, та шкодити професійній діяльності фахівців, впливатимуть на емоційний стан та бажання працювати в соціальній сфері. Саме тому, майбутні соціальні працівники ще за часів навчання у закладах вищої освіти повинні набувати конфліктологічної компетентності.

Теоретичні та прикладні питання формування конфліктологічної компетентності особистості проаналізовані у роботах таких вчених: С. Баникіна (проблема формування конфліктологічної компетентності педагогічних працівників), С. Філь (зміст та структура конфліктологічної компетентності). Окремі аспекти формування готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до діяльності з розв'язання конфліктних ситуацій розглянуто у роботах А. Балендра (теоретичний аналіз проблеми готовності майбутніх фахівців до попередження конфліктів), Д. Годлевська (формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету), М. Турхан (проблема формування готовності майбутніх соціальних педагогів до діяльності з розв'язання професійних конфліктів у закладах освіти), І. Козич (модель формування конфліктологічної компетентності соціального педагога в умовах магістратури); С. Калаур (система професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності) тощо. Проте, слід зазначити, що незважаючи на велику кількість наукових досліджень, пов'язаних із професійним розвитком майбутніх фахівців із соціальної роботи, у тому числі і за допомогою формування у них конфліктологічної компетентності, важливого значення набуває створення сприятливих педагогічних умов для підвищення їхньої психологічної готовності студентів до майбутньої професійної діяльності, у тому числі, і до продуктивного врегулювання конфліктних ситуацій, у тому числі і для покращення міжкультурної комунікації.

У зв'язку з цим, **метою статті** є дослідження рівня сформованості конфліктологічної компетентності у майбутніх соціальних працівників в умовах глобалізації та актуалізації ефективної міжкультурної комунікації.

Конфліктологічна проблематика є актуальною для усіх сфер життя суспільства, особливо для фахівців соціономічних професій. Соціальна робота є доволі багатоаспектною професійною діяльністю яка передбачає постійну взаємодію та безпосереднє спілкування з людьми, у тому числі, і представниками інших культур. Саме тому фахівці із соціальної роботи повинні володіти технологіями ефективного спілкування та конструктивної поведінки у конфліктних ситуаціях. Отже, важливою складовою формування професійних компетентностей фахівців із соціальної роботи є розвиток конфліктологічної компетентності. Під конфліктологічною компетентністю розуміється інтегрована здатність особистості розуміти, аналізувати, прогнозувати та вирішувати конфліктні ситуації, яка складається із знань, досвіду, цінностей, ставлення, які реалізуються на практиці залежно від ситуації, яка складається. При чому, слід розрізняти, конфліктологічну компетентність особистості в життєвих ситуаціях, та в професійній діяльності.

С.Філь, розглядаючи сутність конфліктної та конфліктологічної компетентностей, запропонував таку структуру останньої [1]:

- когнітивний компонент (базові знання у сфері конфліктології, що мають практичне значення для опанування навичок вирішення конфліктів);
- діяльнісний компонент (практичні вміння та навички із вирішення конфліктних ситуацій);
- мотиваційно-ціннісний компонент (бажання та наміри фахівця займатися вирішенням конфліктів, організовувати власний подальший професійний розвиток у цій діяльності, орієнтуючись на цінності безконфліктної взаємодії);
- рефлексивно-регулятивний компонент (здатність до рефлексії, здатність приймати усвідомленні рішення стосовно певної форми поведінки у конкретній конфліктній ситуації).
- експерієнтальний компонент (організація набуття досвіду у сфері вирішення конфліктів).

Зазначимо, що психологічна готовність майбутнього фахівця із соціальної роботи до професійної діяльності слід розглядати як певний комплекс знань, умінь та навичок, особистісних та професіональних якостей та готовності до продуктивної та конструктивної взаємодії як з клієнтами, так і з колегами. Тому важливо виявити рівень психологічної готовності майбутніх фахівців до продуктивного врегулювання конфліктних ситуацій. В психологічній літературі виділяють такі взаємообумовлені компоненти психологічної

готовності фахівців до вирішення конфліктних ситуацій у професійній діяльності: **когнітивний** (конфліктологічна грамотність); **операційний** (володіння технологіями управління конфліктними ситуаціями, технологічність); **особистісний** (індивідуальні якості фахівців, які характеризують їх як суб'єктів конфліктної взаємодії) [2]. З метою виявлення рівня психологічної готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до професійної діяльності та врегулювання конфліктних ситуацій, було проведено дослідження з використанням комплексу методик. В дослідженні взяли участь 35 студентів, які навчаються на спеціальності 231 Соціальна робота.

Для діагностики когнітивного компоненту психологічної готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до професійної діяльності та врегулювання конфліктних ситуацій було використано методику дослідження міжособистісного сприйняття у конфліктній ситуації А.І.Ташевої (модифікація О.В.Місенко) [3]. Мета - дослідження особливостей сприйняття поняття «конфлікт»; виявлення звичних для групи способів розв'язання конфліктів; рівня конфліктності та згуртованості групи. Так, було виявлено, що 90% опитаних респондентів розуміють сутність поняття «конфлікт» та «конфліктна ситуація» та виділяють три основних ознаки конфлікту, а саме: зіткнення, протиріччя, протиборство. 5% - вказали не всі суттєві ознаки конфлікту, а саме акцентували увагу на наявних протиріччях у поглядах опонентів, але не виділяли таку ознаку, як протистояння та протиборство. Ще 5% опитаних крім суттєвих ознак конфлікту вказали на інші (не суттєві) ознаки. Другий етап включав проведення контент-аналізу для визначення шкальної приналежності слів, що утворили семантичне ядро поняття «конфлікт». За результатами опитування найбільшу кількість балів отримало визначення конфлікту «як психологічної несумісності».

Також студентам було запропоновано визначити рівень конфліктологічної компетентності та значущості властивостей конфліктно-компетентної поведінки за методикою «Оцінка рівня компетентності у вирішенні конфліктів» (П.П.Хеппнер, І.Х.Петерсен) [4]. Студентам було запропоновано оцінити наведені твердження з метою виявлення рівня конфліктологічної компетентності. Так, 40% опитаних респондентів мають низький рівень конфліктологічної компетентності. 60% - середній рівень. При цьому чітко прослідковується залежність від курсу навчання: з кожним роком навчання рівень конфліктологічної компетентності майбутніх соціальних працівників підвищується.

Для діагностики операційного компоненту психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності та врегулювання конфліктних ситуацій було використано методику діагностики стратегій розв'язання конфліктних ситуацій Д.Джонсона і Ф.Джонсона (адаптований варіант Т.Д.Кушнірук) [5]. Студентам було

запропоновано уважно прочитати дібрані вислови та прислів'я, що в тій чи іншій мірі характеризують стратегію поведінки особистості в умовах конфлікту та обрати наскільки кожен з них відповідає власним діям під час конфліктів. Це дозволило визначити, наскільки виражена у студентів та чи інша форма поведінки під час конфліктних ситуацій. При цьому автори виділяють п'ять основних стратегій розв'язання конфліктів у відповідності до індивідуальних дій особистості у конфліктній ситуації [5]. А саме: втеча, примус, згладжування, компроміс та співробітництво. Так, 5% опитаних респондентів обирають «втечу» як стратегію поведінки у конфлікті, тобто вважають, що легше втекти (фізично та психологічно) від конфлікту, аніж зіткнутися з ним. 8% обирають стратегію «примусу», тобто намагаються здобути перемогу будь-якою ціною. 27% опитаних респондентів обирають стратегію «згладжування», тобто будь-що намагаються залагодити конфлікт, боячись зіпсувати стосунки. 40% обирають «компроміс» та 36% йдуть на «співробітництво» під час конфліктної ситуації, шукаючи рішення, які б задовольнили як їх самих, так і іншого учасника конфлікту. Отже, лише 13% студентів обирають або стратегію втечі, або стратегію примусу при вирішенні конфліктної ситуації. Більшість студентів намагаються знайти конструктивне рішення у конфліктній ситуації, і при цьому зберегти відносини з іншою стороною.

Для діагностики особистісного компоненту психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності та врегулювання конфліктних ситуацій було використано методику «Оцінка рівня конфліктності особистості» [6]. При цьому конфліктність особистості розглядається як інтегративна особистісна якість, що характеризує рису характеру індивіда чи їх комплекс і визначається індивідуально-психологічними характеристиками особистості. Конфліктність особистості визначається комплексною дією наступних факторів: психологічних (особливостей темпераменту, рівня агресивності, психологічної стійкості й саморегуляції, актуального емоційного стану, соціально-психологічних установок і цінностей, ставлень до опонента, комунікативної компетентності тощо); соціально-психологічних (особливостей умов життя й діяльності, середовища й соціального оточення, загального рівня культури тощо) [6]. Так, було виявлено, що 52% опитаних респондентів мають середній рівень конфліктності. 20% - рівень конфліктності вище середнього. 28% - рівень конфліктності нижче середнього та низький. При цьому рівень конфліктності особистості не залежить від курсу навчання.

Крім того, у більшості випадків рівень конфліктності вище середнього спостерігається о студентів з низькою конфліктологічною компетентністю. 100% студентів, які обирають стратегію «примусу» у конфліктній ситуації, тобто намагаються здобути перемогу будь-якою ціною, мають рівень конфліктності вище середнього. І навпаки,

студенти, які мають середній рівень конфліктологічної компетентності, в основному обирають стратегії або «компроміс», або «співробітництво» для конструктивного вирішення конфліктної ситуації.

Таким чином, можна зробити висновки. По-перше, конфлікт є неминучою складовою будь-якої соціальної взаємодії, він може привести до розвитку відносин та вирішення проблемної ситуації клієнта, його мобілізації та активного залучення до вирішення власної складної життєвої ситуації, але за умови, якщо конфлікт буде конструктивним. По-друге, фахівці із соціальної роботи мають володіти не тільки певними особистісними якостями та професійними знаннями, але й конфліктологічною компетентністю. Це дозволить підвищити ефективність спілкування у соціумі. По-третє, конфліктологічна компетентність у соціальних працівників повинна формуватися під час навчання у закладах вищої освіти. По-четверте, форми та методи формування та розвитку конфліктологічної компетентності повинні залежати від курсу навчання та індивідуальних психологічних особливостей здобувачів вищої освіти. Від теоретичного навчання основам конфліктології до проведення тематичних тренінгових занять з метою формування конкретних навичок, які сприятимуть конструктивному вирішенню конфліктних ситуацій не тільки у професійному середовищі, але й у життєвих ситуаціях. Крім того, постійно слід проводити тестування здобувачів з метою виявлення рівня сформованості тих чи інших компонентів конфліктологічної компетентності.

Література

1. Філь С.С. Визначення, зміст та структура конфліктологічної компетентності студентів – майбутніх фахівців соціономічних професій. Наукові записки НаУКМА. Том 123. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 2011 С.20-24.
2. Дзюба Т.М. Комплекс методик для діагностики психологічної готовності керівника школи до взаємодії в умовах конфлікту /За наук. ред. Л.М.Карамушки, Полтава: ПОІППО. 2005. 64с.
3. Мисенко О.В. Модификация методики исследования особенностей межличностного восприятия в конфликтной ситуации. Практична психологія та соціальна робота. 2005. № 5. С. 23-27.
4. Heppner P.P., Petersen Ch. H. Development and Implication of a Personal Problem Solving Inventory. «Journal of Counseling Psychology». 1982. №29. P.66-75.
5. Методика діагностики стратегій розв'язання конфліктних ситуацій Д.Джонсона і Ф.Джонсона //Практична психологія та соціальна робота. 1999. № 1. С. 24-25.

6. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта: Учеб. Пособие. К.: МАУП, 2000.256 с.

УДК 314.8(052)(043)

Іванець Тетяна,

кандидат політичних наук,

асистент кафедри філософії та соціології

Маріупольського державного університету

(м. Маріуполь)

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ ЯПОНІЇ

Розглянуто характерні риси соціальної політики сучасної Японії, її зв'язок з демографічними процесами. Виокремлено пріоритетні групи для соціальної політики. Охарактеризовано особливості забезпечення догляду за людьми похилого віку. Виділено особливості японської освітньої сфери як важливої складової формування молодого покоління.

Ключові слова: Японія, старіння нації, соціальна політика, соціальне забезпечення, медицина, освіта.

Рассмотрены характерные черты социальной политики современной Японии, ее связь с демографическими процессами. Выделены приоритетные группы для социальной политики. Охарактеризованы особенности обеспечения ухода за пожилыми людьми. Выделены особенности японской образовательной сферы как важной составляющей формирования молодого поколения.

Ключевые слова: Япония, старение нации, социальная политика, социальное обеспечение, медицина, образование.

The characteristic features of social policy of modern Japan, its connection with demographic processes are considered. Priority groups for social policy are singled out. The features of providing care for the elderly are described. The peculiarities of the Japanese

educational sphere as an important component of the formation of the younger generation are singled out.

Key words: Japan, aging of the nation, social policy, social security, medicine, education.

Соціальна сфера є індикатором розвитку будь-якої країни. Вона має специфічні національні риси, обумовлені особливостями розвитку певної держави. Соціальна сфера сучасної Японії функціонує в умовах негативних демографічних тенденцій, які характеризуються зменшенням народжуваності та низькими темпами приросту населення. В період з 1990 по 2015 рік кількість населення збільшилася лише на 3,6%: з 123,6 мільйонів до 128 мільйонів [3, с.10]. При цьому треба відзначити, що середня прогнозована тривалість життя в Японії становить 80 років для чоловіків та 87 для жінок [1].

Все це веде до змін у віковій структурі японського суспільства: якщо у 1990 році кількість осіб віком до 14 років становила 18% від загальної кількості населення, а кількість осіб віком понад 65 років - 12,1%, то у 2015 році кількість осіб до 14 років зменшилася до 12,7%, а тих, чий вік становив понад 65 років, збільшилася до 26,7%. За прогнозами в майбутньому подібні тенденції будуть зберігатися, а ситуація тільки погіршуватися – станом на 2050 рік кількість осіб до 14 років зменшиться до 9,7%, а осіб віком понад 65 років збільшиться до 38,8% [3, с.10]. Вже сьогодні кількість домашніх господарств, в яких вік їх членів перевищує 65 років, становить 41% від загальної кількості приватних господарств [3, с.11].

Враховуючи все це, пріоритетами соціальної сфери сучасної Японії стає, по-перше, створення ефективної системи догляду за людьми похилого віку, які складають значний прошарок суспільства, чисельність якого продовжує динамічно зростати, по-друге, створення умов для розвитку молодого покоління, особливо в умовах катастрофічного зменшення народжуваності.

Щодо першого пункту, то треба зазначити, що останнім часом збільшився розрив між доходами найбідніших та найбагатших японців. Якщо у кінці 1980-х років доходи багатих перевищували доходи бідних у 7 разів, то у 2010 році різниця була у 10 разів. На сьогоднішній день Японія перестала бути країною з найменшим показником нерівності в доходах населення серед країн з розвинутими економіками. Відсоток населення, який знаходиться за межею бідності, у середини 2000-х років склав 15% [2].

Особливо гостро проблема бідності торкнулася саме людей похилого віку. За даними останніх років Коефіцієнт Джинні, який показує ступінь нерівності в розподілі доходів (рівномірний розподіл - 0, нерівномірний – 1), для людей віком від 65 років становить 0,4,

для тих, чий вік понад 75 років – більше 0,4. Для Японії, якій традиційно не був притаманний суттєвий розрив між багатими та бідними, цей показник є дуже високим. У 2010 році 30% усіх пенсіонерів та майже половина самотніх пенсіонерів жили за межею бідності, що є свідченням проблем в японській економічній та соціальній системах [2].

В цих умовах постає проблема забезпечення допомогою тих, хто цього потребує. В Японії обсяги фінансування соціальної сфери щороку збільшуються. У 2013 році вони склали 110,7 трильйонів ієн, що на 1,5% більше ніж у 2012 році, а до 2025 року мають досягти 149 трильйонів ієн. Серед усіх витрат на соціальне забезпечення 49,3% складають пенсії, 32% - витрати на медицину, 18,7% - різного роду соціальні виплати [3, с.165].

У зв'язку з великим відсотком у структурі японського населення людей віком понад 65 років, існує потреба створити умови для догляду за людьми похилого віку. У 2000 році була запущена довгострокова система страхування для догляду. Кількість користувачів системи страхування на сьогоднішньому етапі наблизилася до 5 мільйонів, таким чином збільшившись у 2,6 рази у порівнянні з 2000 роком. Сума витрат для догляду в 2013 році склала 9,2 трильйона ієн та включала у себе допомогу на послуги з догляду, довгострокового догляду та медичного обслуговування [3, с.163].

В Японії функціонує система загального медичного страхування. Національні витрати на медицину зростають і у 2014 році вони склали 40,1 трильйони ієн або 11% національного доходу Японії [3, с.169]. Забезпечення країни медичним персоналом станом на 2014 рік включало у себе 308,65 тисяч лікарів, тобто майже 2,5 тисяч лікарів на 100 тисяч населення, і ця цифра зростала. Так якщо у 2006 році було 275 тисяч лікарів, у 2010 році - 292 тисячі, а у 2014 вже 308 тисяч [3, с.168].

Подібна ситуація спостерігається і серед фармацевтів: у 2006 році їх налічувалося 234 тисячі, у 2010 році - 259 тисяч, у 2014 році – 271 тисяча. Дані по медсестрам та молодшому медичному персоналу також демонструють позитивну динаміку: 2006 рік – 1,19 мільйона, 2010 рік – 1,25 мільйона, 2014 рік – 1,43 мільйона [3, с.168].

Крім того, збільшується кількість медичних установ: якщо в 2005 році налічувалося 173 тисячі то вже у 2014 році ця цифра досягла 177,5 тисяч (це приблизно 140 медичних установ на 100 тисяч населення) [3, с.169].

Однак, таке постійне збільшення витрат на медицину пов'язано головним чином не з розвитком системи охорони здоров'я, а з необхідністю догляду за людьми похилого віку – саме сюди направляється одна третина грошей, виділених на медичну сферу (у 2014 році ця сума склала 14,2 трильйони ієн) [3, с.169].

Щодо другого пріоритету японської соціальної політики, а саме забезпечення розвитку молодого покоління, то його важливою складовою є освіта, бо саме від її

ефективності залежить рівень кваліфікації майбутніх трудових ресурсів країни. Враховуючи інноваційний підхід Японії до розвитку економіки, витрати на освіту також залишаються незмінним пунктом у витратах японського бюджету та їх рівень продовжує зростати. Витрати Японії на освітню сферу у 2013 році склали 23 трильйони ієн, що становило 14% загальних витрат держави [3, с.175].

Навчання у японській школі триває 12 років. Молодша школа в переважній більшості складається з державних закладів – 20 тисяч державних шкіл та лише 200 приватних; у середній школі відсоток приватних закладів зростає – майже 10 тисяч державних установ та близько 800 приватних; у старшій школі кількість приватних установ збільшується аж до 25% від загальної кількості: 3,6 тисяч державних установ та 1,3 тисячі приватних установ. Це пов'язано в великою конкуренцією при вступі до університетів та бажанням учнів отримати кращі знання для підвищення власних шансів на подальше навчання [4].

Що стосується витрат на освіту, то для родин, діти яких ходять до державних (безкоштовних) шкіл, у 2014 році вони досягли наступного рівня: 59,22 тисяч ієн на учня молодшої школи; 128,96 тисяч ієн на учня середньої школи; 242,69 тисяч ієн на учня старшої школи [4].

У 2015 році 54,6% від загальної кількості випускників продовжили своє навчання в університетах. Кількість студентів в японських вищих учбових закладах склала 2,56 мільйона, з них 32,4% вивчали соціальні науки, 15,2% інженерію, 14,4% гуманітарні науки, 7,4% педагогіку, 3,1% природні науки, 2,9% сільське господарство, 2,8% медицину. Кількість аспірантів у цьому ж році склала майже 250 тисяч. Вони вивчали 41,8 % інженерію, 10,2% суспільні науки, 8,5% природні науки, 6,2% педагогіку, 5,4% сільське господарство, 1% медицину [4]. Високий процент майбутніх науковців, які займаються саме інженерними науками, свідчить про збереження інноваційно-технологічної спрямованості японської економіки та великої ролі досліджень саме в сфері технології. Саме вони користувалися найбільшою підтримкою держави.

Таким чином, національні особливості соціальної політики Японії прямо пропорційно пов'язані з особливостями її демографічного розвитку. Старіння нації призвело до того, що пріоритетними для реалізації соціальної політики стали дві протилежні соціальні групи: з одного боку люди похилого віку, кількість яких постійно збільшується та які потребують догляду, з іншого – молодь, яка має стати майбутнім держави та при цьому кількість якої стабільно продовжує зменшуватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. OECD. Japan. URL : <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/japan/>
2. Smil V. Japan's Economy in 2012: Multiple Challenges. URL : <http://apjjf.org/2012/10/24/Vaclav-Smil/3768/article.html>
3. Statistical Handbook of Japan 2016. URL : <http://www.stat.go.jp/english/data/handbook/pdf/2016all.pdf#page=1>
4. 文部科学省. URL : <http://www.mext.go.jp/>

ЕТНІЧНІ КУЛЬТУРИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Цибулько Ольга Сергіївна,
канд. іст. наук, доцент кафедри філософії та соціології,
e-mail: ostsybulco@ukr.net
ORCID 0000-0003-1297-5465,
МДУ, м. Маріуполь, Україна

У дослідженні розглянуто проблеми визначення та взаємодії етносу та нації в умовах глобалізації. Визначено підходи до трактування понять етносу і нації.

The study examines the problems of definition and interaction of ethnicity and nation in the context of globalization. Approaches to the interpretation of the concepts of ethnicity and nation are determined.

Однією з найважливіших проблем в процесі глобалізації вважається повсюдна актуалізація етнічної і національної проблематики. По-перше, це пов'язується з тим, що навіть благополучні у матеріальному плані нації зазнають глибокої кризи. По-друге, на тлі кризи цих націй відбувається повсюдний «ренесанс» етнічності і релігійності. Проте, в рамках відомих соціологічних і історичних підходів він не має достатнього пояснення, через що нація часто розглядається суто як розвиток етносу, а соціальні групи визначаються через характеристики приналежності – спільність мови, території і культури тощо.

Проблематика цього питання полягає не тільки в практичному, а й в теоретичному розумінні. Майже всі сучасні дослідники відзначають багатозначність понять національного і етнічного, в які різні наукові школи вкладають власне розуміння. Таким чином, в кожній науковій роботі використовуються різні варіанти визначення «нації», «етносу» і суміжних термінів, які діють лише в межах певного контексту. Стосовно використання термінів поза наукового дискурсу, в тому числі – в політичному контексті, можна зауважити, що тут спостерігається повна відсутність упорядкованості.

У науковому світі навколо понять «етносу» і «нації», які сприймаються то як синоніми, то як категоріальна пара, можна простежити закономірне відображення наростаючої громадської актуальності етнонаціональної сфери, що зачіпає найбільш значущі і глибокі основи життя суспільства. Подібне явище супроводжується кризою і одночасно конфліктом системоутворюючих соціальних груп, а також конфліктом альтернативних ідентичностей, що йде в глобальному масштабі. У цих умовах відмова від наукового дослідження етнонаціональної сфери, часто вмотивована невизначеністю і суб'єктивністю категоріального апарату соціології та може спричинити відмову від наукового пізнання суспільства як такого.

У сучасному світі нараховується велика кількість підходів до трактування понять етносу і нації, проте серед них слід виділити основні:

- **Примордіалістський підхід** (К. Гірц, П. Ван ден Берг, С. Грінберг, Б. Малиновський, Е. Редкліфф-Браун, Е. Сміт, У. Коннор), згідно з яким поняття «етнос» трактується як еволюційно сформована соціальна спільність з об'єктивними характеристиками приналежності: територія, мова, расовий тип, релігія, психічний склад, культура.
- **Конструктивістський підхід** (Б. Андерсон, Е. Хобсбаум, В.А. Тишков) інтерпретує національну і етнічну ідентичність як сконструйовану реальність, а не як об'єктивну даність.
- **Інструменталістський підхід** (С. Олзак, Дж. Нейгел, Ф. Барт) має схожість з конструктивізмом, тому вбачає, що етнічність детермінується ситуативно.
- **Теорія етносу** (Ю.В. Бромлей, В.І. Козлов, С.А. Арутюнов, М.О. Мнацакян і ін.) має схожість з примордіалізмом, і пояснює явище «етнос» як еволюційно сформовану соціальну спільноту.

Протиріччя між категоріями «національного» і «етнічного» можуть бути вирішені шляхом розмежування областей застосування основних підходів – конструктивістського і примордіалістського, згідно з чим з'явиться можливість пошуку максимально об'єктивних критеріїв диференціації нації та етносу як пересічних, проте незбіжних соціальних груп.

Вчені вважають, що і етнос і нація мають власні механізми. Механізм відтворення етносу полягає в безпосередній соціальній спадковості, заснованій на тривалій і тісній соціальній взаємодії через спосіб життя і структури повсякденності. Це означає, що і в епоху глобалізації етнос складає повсякденне соціальне середовище більшості населення. На противагу етнічному механізму, механізм відтворення нації знаходить місце в сфері політики і державного управління, шляхом взаємодії індивіда з інститутами держави і громадянського суспільства, яке формує націю як спільність, що усвідомлює себе через наявність загальних

(національних) інтересів, опосередкованих національною державою. Отже, етнос і нація не замінюють одна іншу, а існують як паралельні поняття, і часто конкурують між собою.

На стадії національної держави державотворчі етноси продовжують латентний період функціонування, йдучи в тінь націй, і проявляючись знову лише в умовах соціального регресу, при кризі інститутів національної держави – локальній або глобальній.

Важливо відзначити ще один з поширених підходів до проблеми національно-етнічного дуалізму, характерний для багатьох дослідників, – абсолютизація зв'язності етнічного та національного, подання їх в якості нерозривної цілісності, поділ якої «руйнує» предмет вивчення. Однак, зв'язність явищ, що утворюють систему, не означає заборони на аналіз цієї системи, її декомпозицію на елементи і зв'язки. Варто зауважити, що саме розчленовування етнонаціональної «нерозривності» на етнічну і національно-державний компоненти знімає протиріччя обох підходів, розмежовує сфери їх застосування.

Одним з практичних доказів паралельного існування нації та етносу як самостійних соціальних груп зі специфічними для кожної особливостями генезису є широка поширеність поліетнічних націй і полінаціональних етносів: кордони етносу можуть включати більше однієї нації, кордони нації зазвичай ширше окремого етносу. Натомість, одним із доказів самостійного існування етносу і нації є розбіжність соціальних статусів і ролей, пов'язаних з кожною з цих груп, які при цьому входять в «статусний набір», що являє собою сукупність соціальних ролей і позицій, пов'язаних з членством індивіда в різних соціальних групах, що відомо в соціології як «феномен одночасної участі». В умовах соціальної нестабільності проявом цього феномена стає конфлікт соціальних статусів, пов'язаних з різними групами. Якісною відмінністю етнічного і національного компонентів розвитку, що відображає відмінність механізмів функціонування є динаміка становлення і розвитку.

Отже, одночасна участь індивіда в нації творчих процесах та у розвитку етносу як самостійних соціальних груп, пов'язаних з різними соціальними статусами і ролями, не тільки знімає протиріччя примордіалістського і конструктивістського підходів, розмежовуючи сфери їх застосування, а й дає ключ до об'єктивного системного аналізу характерних для глобалізації соціально-політичних процесів.

УДК 930(477):929Грушевський

Романцова Наталя
кандидат історичних наук
доцент, кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного
університету

**«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ» М. ГРУШЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ
РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ:
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС**

У статті розглядаються питання літературознавчого аналізу «Історії української літератури» М. Грушевського у контексті розвитку українських соціокультурних традицій. Зроблений огляд студій з цієї проблематики торкався написання вченим цієї праці в період його еміграції. Літературознавчий дискурс надав можливість з'ясувати процес написання «Історії української літератури», ступінь вивчення цього аспекту грушевськознавства у контексті розвитку українських соціокультурних традицій та виявив поєднання М. Грушевського-історика та літературознавця, що урізноманітнювало його науковий доробок на тлі української національної культури.

Ключові слова: М. Грушевський, Історія української літератури, українські соціокультурні традиції, літературознавці, історіографічний аналіз.

В статье рассматриваются вопросы литературоведческого анализа «Истории украинской литературы» М. Грушевского в контексте развития украинских социокультурных традиций. Сделанный обзор исследований по этой проблематике касался написания ученым названной работы в период его эмиграции. Литературоведческий дискурс дал возможность выяснить процесс написания «Истории украинской литературы», изученность этого аспекта грушевсковедения через развитие украинских социокультурных традиций. Эта особенность обозначила единение М.Грушевского-историка, литературоведа, что разнообразило его научное наследие на фоне национальной культуры.

Ключевые слова: М. Грушевский, «История украинской литературы», украинские социокультурные традиции, литературоведы, историкографический анализ.

This article deals with the aspects of literary analysis on “The history of Ukrainian literature” Hrushevsky M. in the context of Ukrainian sociocultural traditions’ developing. A particular study on this issue is made concerning scientist’s writing of this work over the period of emigration. Literary discourse gives an opportunity to examine the process of writing “The history of Ukrainian literature”, the level of familiarization of Hrushevsky science (Hrushevskoznavstvo – ukr.) in the framework of Ukrainian sociocultural traditions’ developing and the evidence of

Hrushevsky being a historian and a scholar in literature. It diversifies his scientific paper on the background of Ukrainian national culture.

Key words: *Hrushevsky M., History of Ukrainian literature, Ukrainian sociocultural traditions, scholars in literature, historiographical analysis.*

Наукова діяльність М.Грушевського в період еміграції (1919 – 1924 рр.) відзначалася зростанням його уваги до літературознавчих студій. В цих умовах історик сприяв розвитку вітчизняного літературознавства у контексті розвитку українських соціокультурних традицій. Українські наковці висвітлюють цю проблему, але залишаються деякі питання, які потребують поглибленого вивчення, а отже необхідно продовжувати дослідження з цієї проблематики задля збагачення грушевськознавства.

За спогадами М. Грушевського, з 1922 р., оселившись у Бадені під Віднем, він зайнявся «виключно «Історією української літератури» – написав чотири томи, з котрих тоді-ж видав три перші у Львові, четвертий докінчив і видав уже на Україні, в 1925 році» [3, с. 240]. Ця літературознавча праця була задумана Михайлом Сергійовичем ще в роки Першої світової війни, коли він перебував на засланні, але опублікована в період еміграції. Нове дослідження М. Грушевського, яке засвідчило широке коло його наукових інтересів, отримало відгук колег в Україні з боку авторитетних вчених.

Літературознавець В. Перетц звернув увагу на те, що праця Михайла Сергійовича відрізнялася від досліджень попередників. Автор відкинув канонізовану раніше схему, оскільки в ній «під новим кутом зору, в новому освітленні, викладено долю старої українсько-руської літератури». На думку рецензента, це було розвитком тих розділів «Історії України-Руси» М. Грушевського, які були «присвячені літературному життю старої України» [7, с. 158]. Володимир Миколайович зазначив, що в праці Михайла Сергійовича знайшли відображення нові методи дослідження, які дозволили історику зробити «великий крок наперед в порівнянні зі спеціалістами» [7, с. 159]. Хоча загалом, рецензія В. Перетца була дуже позитивна, все ж він вказав також на деякі хиби автора. Було зазначено, що у «вступних параграфах ... не зовсім влучне, а може й зайве протиставлення «фільольогічно-естетичного» і «соціольогічного» трактування літератури». Але зробивши це зауваження, рецензент наголосив, що не мав наміру «зменшити або понизити значіння нової «Історії Української Літератури»» [7, с. 161].

Л. Білецький, аналізуючи наукову творчість Михайла Сергійовича в сфері літературознавства, зазначав, що «в еміграцію М.Грушевський виїхав з матеріалом тієї історичної літератури, який мав у своїй голові. ... На еміграції без зібраних матеріалів, без

відповідної бібліотеки, тільки з випадковою підручною книжкою, що знаходив у заграничних книгозбірнях, навіть без своїх власних публікацій М.Грушевський приступав до здійснення свого плану» [1, с. 130]. У передмові до першого тому «Історії української літератури» М.Грушевського (Київ, 1993) П. Кононенко високо оцінив цю працю, вказавши, що вона «стала явищем епохальним» [4, с. 35], була «глибоко науковою». Він аналізував «Історію української літератури», розглядаючи наукову концепцію автора, оскільки його інтерес «до історії словесності був настільки глибоким, настільки й широким, поєднаним з інтересом до інших сфер духовно-творчого життя нації» [4, с. 16]. Літературознавець зазначив, що задум цієї праці можна розглядати «тільки з урахуванням шляху формування та наукового методу Грушевського як історика», вказуючи на паралелелізм його «історичних та літературно-мистецьких інтересів і студій» [4, с. 13].

М. Трофимук розглядав «Історію української літератури» М.Грушевського з точки зору її методології та концептуальності. Він зазначив, що цей оригінальний твір «стоїть цілком особіно серед викладів літературознавчих досліджень». За словами автора розвідки, Михайло Сергійович висвітлював літературний процес не абстраговано, а прагнув дати «розуміння всього багатства» нашої літературної спадщини [8, с. 241]. На думку М. Трофимука, «Історія української літератури» М. Грушевського доповнювала відповідні томи «ІУР». При цьому в його особі поєднувалися науковець та письменник, який намагався «прослідкувати історію неначе в дзеркалі рефлексії її творця» [8, с. 242].

І. Бутич звернув увагу на те, що перебуваючи за кордоном, М.Грушевський найбільше працював над «Історією української літератури». Умов для заняття археографічною діяльністю учений практично не мав» [2, с. 54].

О.Оглоблин констатував, що в часи еміграції М.Грушевський почав свою монументальну «Історію української літератури», протягом 1920 – 1922 рр. [6, с. 454]. А.Жуковський до тих відомостей додав, що в межах соціологічного інституту в 1921 р. була опублікована французькою мовою «Антологія української літератури до середині XIX століття», підготовлена Михайлом і Катериною Грушевськими, вступне слово до якої написав «приятель Грушевського», професор Колеж де Франс Антуан Мейє [5, с. 225].

Таким чином, багатотомна «Історія української літератури», яка була започаткована М. Грушевським під час його перебування в еміграції розширила можливості розвитку літературознавства, виявив нові грані наукового таланту М.Грушевського, сприяла більш поглибленому вивченню соціокультурних

можливостей вітчизняного наукового простору. Літературознавчий аналіз наукових студій дослідників визначив інтерес до цієї проблематики, який яскраво виявився в опрацюванні цього питання, що безумовно сприяло подальшому розвитку грушевськознавства та національної культури взагалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький Л. М. Грушевський, як історик української літератури. Наша культура. Варшава, 1935. № 3. С.129–135.
2. Бутич І. Михайло Грушевський – археограф. Михайло Грушевський Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів: НТШ, 1994. С. 50–58.
3. Грушевський М. Автобіографія. 1926. Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. Упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., приміт. А. П. Демиденка; [Вступ. слово Л. М. Кравчука; Післямова Ф. П. Шевченка;]. Київ : Веселка, 1992. С. 220–240.
4. Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. Т.І. Київ : Либідь, 1993. 392 с.
5. Жуковський А. Українознавчі студії у Франції. Український історик. 2001. 1–4 (148–151) Рік XXXVIII. С. 151–166.
6. Оглоблин О. Грушевський М. С. Енциклопедія Українознавства. Т.2. Перевидання в Україні. Київ : Глобус, 1994. С. 453–455.
7. Перетц В. Рец. на: М. Грушевський історія української літератури, частина перша, 1923 (т. I, с. 360, т. II, с. 231, т. III, с. 295), Київ; Львів. Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 46. Кн. II. С. 140–146.
8. Трофимук М. «Історія української літератури» Михайла Грушевського: проблеми методології і концептуальності. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченій 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів, 1994. С. 241–245.

СЕКЦІЯ II:

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МЕТАТЕОРІЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 316. 774:81

Дабло Анастасія

I курс спеціальність

«Переклад (українська, російська, польська)»

(м. Маріуполь).

РОЛЬ МОВИ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

В статті акцентовано увагу на ключовій ролі мови у міжкультурній комунікації та універсальності поняття спілкування. Доведено, що суб'єктом міжкультурної комунікації виступає індивід, як носій певної культурної ідентичності.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, соціальна комунікація, мова, культура, спілкування, культурна ідентичність.

В статье акцентировано внимание на ключевой роли языка в межкультурной коммуникации и универсальности понятия общения. Доказано, что субъектом межкультурной коммуникации выступает индивид, как носитель определенной культурной идентичности.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, социальная коммуникация, язык, культура, общение, культурная идентичность.

The article focuses on the key role of language in intercultural communication and the universality of the concept of communication. It has been proved that the subject of intercultural communication is the individual as the bearer of a certain cultural identity.

Keywords: intercultural communication, social communication, language, culture, communication, cultural identity.

Мова є невід'ємною частиною матеріальної духовної культури, соціальних груп, індивідів. Упродовж сторіч мова виступала первинною силою культурного поступу та рушійною силою суспільного розвитку в цілому. На нашу думку, особлива значущість мови

в історичному, соціальному і культурному життєсоціуму пояснюється тим, що мова – це природний інструмент спілкування і комунікації. Характерною рисою природної мови, тобто мови, яка є засобом спілкування та комунікації, на відміну від наукової мови, яка застосовується з метою накопичення і передачі теоретичних знань, а також мов програмування, є те, що вона, природна мова, є одним із головних засобів соціальної інтеграції [1]. Відтак, дослідження функцій мови відіграє важливу роль у з'ясуванні природи соціальних комунікацій. Отже, природна мова є універсальним інструментом спілкування, а утворена на її основі наукова мова виступає засобом пізнання та мислення, мови програмування є штучними мовами, метою яких є забезпечення роботи «розумних» девайсів. Важливо зазначити, що розвиток людства і мови відбувались симетрично, суспільство змінювалось і трансформувалася й сама мова. Науки, що визначили мову як предмет свого вивчення є розлогою цариною знань, яка постійно розширюється за рахунок проблематики міждисциплінарних досліджень, до яких належить і вивчення міжкультурних комунікацій [4]. Предметна сфера наукових розвідок у цій царині знаходиться у галузі філософії, соціальної теорії, антропології, культурологічних студій, антропології [6].

Переконані, що вивчення мовного інструментарію міжкультурної комунікації має починатися із визначення поняття спілкування. З'ясування комунікативної складової спілкування є ключем розуміння сучасного соціуму. У міжкультурній комунікації проявляються риси сучасності. В мові оформляються важливі для соціального життя суттєві проблеми міжкультурної комунікації, що стає джерелом розмаїтих аналізів, оцінок, фахових думок та інтелектуальних дискусій.

Універсальність поняття спілкування проявляється у розмаїтості його визначень і інтерпретацій. Прикметно, що лише в англійській американській науковій літературі поняття спілкування має понад 200 визначень. Утім найбільшого визнання набуло наступне: соціальна комунікація (англ. social communication) – це обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо [5].

Американські дослідники зазначають, що важливу роль у процесі міжкультурної комунікації індивідів відіграють стилі спілкування, які в залежності від засобів розділяються на вербальний і невербальний стилі спілкування. Так, наприклад, дослідження відомого теоретика і дослідника комунікативної культури Г. Хофстеде стилі спілкування нерозривно пов'язані з типологіями культур. Важливим є його висновок про те, що спільність мовної ідентичності учасників комунікації не перетворюється на спільність їхньої культурної ідентичності [3]. Наслідки, до яких, наш погляд, призводить подібна позиція дозволяє припустити, що знання мови дозволяє виявити культурні особливості кожного з учасників

спілкування. Крім того, у дослідженнях із проблем міжкультурної комунікації можна побачити багато посилань на вплив знань іноземних мов на застосування принципів культурного релятивізму при оцінці поведінки представників інших культур. Окремі вітчизняні дослідники, приміром, Т. Сечнекова, приходять до висновку, що у спілкуванні між людьми не тільки національно-культурні відмінності створюють певні бар'єри [2]. Кожна людина представляє, крім своєї власної культури, ще й свою власну індивідуальну субкультуру, яка успадковується індивідуально у конкретній біографічній ситуації. Людина отримує соціальний досвід спілкування у сім'ї, традиції, звички, норми, правила тощо, від найближчого кола співрозмовників, в процесі навчання і освіти, а, зрештою, в процесі стратифікації своїх навичок професійної діяльності й здібностей, кваліфікаційна термінологія, манери поведінки. Так людина, спираючись на соціальний досвід, творить сама для себе, спрямовуючи свої зусилля до визнання своєї приналежності до певної групи. І саме в такий спосіб індивід перетворюється на носія культурної ідентичності певної групи. У перспективі соціальної взаємодії він виступає як суб'єкт міжкультурного спілкування. Отже, суб'єктом міжкультурної комунікації виступає не окрема соціальна група, а індивід, який репрезентує себе в якості носія певної культурної ідентичності.

Отже, соціальна комунікація – це область усіх людських видів діяльності, які контактують щонайменше з двома соціальними одиницями. Це стосується обміну інформацією між ними як на словесному (слова), так і на невербальному рівні (жести, символи, мова тіла, простір тощо). А під час міжкультурної комунікації, зокрема, відбувається актуалізація, оновлення, збагачення та постійний розвиток двох або більше культур, що взаємодіють.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bodziany Marek. Komunikacja międzykulturowa w wielonarodowych jednostkach wojskowych. – Wrocław – 2012. – 350 p. [Електронний ресурс]; Режим доступу: <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2948/komunikacja>
2. Сенченкова Т. Комунікація як чинник діалогу культур. [Електронний ресурс]; Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/4/18.pdf>
3. Устименко Л. Кроскультурні конфлікти в організації Міжнародного туризму. [Електронний ресурс]; Режим доступу: <http://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2012/12/>
4. Моїсєєва Н. Мовний дискурс у системі соціально-комунікаційного знання. [Електронний ресурс]; Режим доступу: <https://www.google.com/search?q>
5. Соціальна комунікація. [Електронний ресурс]; Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>

6. Янковський С.В. Уявне та дійсне соціокультурного світотворення: діалектика неоднорідного Маріуполь: Новий світ, 2015. – 288 с.

***Науковий керівник** – Янковський С.В., кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.*

СЕКЦІЯ IV:

СУЧАСНІ КРОС-КУЛЬТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 316.47

Бутенко Владислава

учениця 10 класу

КЗ «Маріупольський НВК «Лицей-школа №14»

Маріупольської міської ради Донецької області»

(м. Маріуполь)

СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ПРОБЛЕМИ СУЇЦИДУ

Стаття присвячена дослідженню ставлення підлітків до проблеми суїциду. Щороку, за даними ВООЗ, 7 тисяч українців кінчають життя самогубством. На сьогоднішній день саме підлітковий суїцид є найактуальнішим. Бажання вкоротити собі вік може бути викликано депресією, сильним стресом, непорозумінням з близькими людьми тощо. Підлітки є найуразливішою групою людей, тому певні проблеми можуть викликати у них труднощі у взаємодії із соціальним оточенням, агресію і суїцидальні прояви. Сучасному суспільству треба розуміти, як взаємодіяти з цим «особливим» контингентом осіб, щоб вчасно помітити та допомогти не зробити той останній крок у нікуди, якому можна було б запобігти.

Ключові слова: *суїцид; самогубство; підлітковий суїцид; суїцидент; депресія.*

The article is devoted to the study of the attitude of teenagers to the problem of suicide. According to the WHO (the World Health Organization), 7 thousand Ukrainians commit suicide. Nowadays, it is the teenagers suicide that is most relevant, every year. The desire to shorten your eyelid can be caused by depression, severe stress, misunderstanding with relatives, and so on. Teenagers are the most vulnerable group of people, so certain problems can cause difficulties with making solutions, aggression and suicidal manifestations. Modern society have to understand how to interact with this group of people in order to be able to help with not to make the step to nowhere.

Keywords: *suicide; suicide; teenagers suicide; suicidal; depression.*

Свого часу Оскар Уайльд казав: «Все можна пережити крім смерті». Коли людина йде з життя – це дуже страшно. Стає ще страшніше, коли з життям добровільно прощаються діти. Що штовхає людину, яка ще й пожити не встигла зробити останній крок у нікуди? За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я щорічно кінчають життя самогубством близько 800 тисяч людей. Спроб це зробити ще більше – близько 7 мільйонів на рік. Згідно зі статистичними даними кожні 80 секунд здійснюється спроба суїциду і кожні 100 секунд така спроба завершується успіхом. Е.Дюркгейм писав, що в кожному суспільстві існує нахил до суїциду, який визначається контингентом осіб, схильних до посягань на власне життя [3]. На жаль, на сьогоднішній день в Україні цим контингентом осіб все більше стають підлітки. У структурі підліткової смертності, за даними ВООЗ, самогубство посідає друге місце, причому співвідношення дівчина / хлопець становить 1 до 3. Чому так?

Саме на період «підліткового віку» припадає формування психологічного, фізичного та соціального здоров'я людини. Підліток психологічно ще нестабільний, тому часто схильний до депресій, душевних травм, поспішних висновків і необдуманих рішень та вчинків. А самогубство – це вчинок, явище за своєю сутністю та природою психологічне.

На жаль, в Україні на загальнонаціональному рівні немає реальної статистики з проблеми суїцидів. І це не дає змогу бачити картину адекватно. За міжнародною статистикою на одне самогубство припадає 25 спроб. Це означає, що ця проблема дуже актуальна і не повинна замовчуватись

Виходячи з актуальності даної проблеми ми вирішили провести власне соціологічне дослідження з метою виявити рівень обізнаності сучасних підлітків про проблему суїциду, бачення ними причин скоєння суїцидів та оцінити ризики суїцидальної поведінки. Об'єкт дослідження – суїцид як соціальне явище. Предмет – ставлення сучасних підлітків до суїциду. На початку нашого дослідження ми висунули гіпотезу про те, що сучасні старшокласники знають, що проблема підліткового суїциду існує в Україні і готові говорити про неї. Також ми припустили, що на сьогодні основними причинами самогубства у підлітків є проблеми в школі (булінг серед однолітків, конфлікти з вчителями тощо) та спілкування у соціальних мережах («групи смерті», цькування соціальних сторінок тощо).

Суїцид – це акт самогубства, скоєного людиною в стані сильного душевного розладу або під впливом психічного захворювання, коли власне життя втрачає для людини сенс. Суїцидальною можна назвати будь-яку зовнішню або внутрішню активність особистості, яка спрямована на прагнення позбавити себе життя.

Науковий термін «суїцид» від латинської «*sui*» (себе) і «*caedere*» (вбивати) вперше почав використовувати в XVII столітті лікар і філософ Томас Браун. Сучасна наука розглядає три основних напрямки наукового аналізу самогубства – філософський, психологічний і соціологічний.

Першими, хто звернув свою увагу на свідомий ухід людини з життя, як на об'єкт наукового аналізу, були філософи. Для них питання про життя і смерть були ключовими питаннями буття. Філософи розглядали самогубство в сукупності з іншими важливими філософськими проблемами, такими як сенс життя, свобода вибору тощо.

Класичні філософсько-суїцидологічні дослідження належать Платону, Еммануїлу Канту, Альберту Камю, Аристотелю, Гете, Ніцше і багатьом іншим. Тема стала актуальною, оскільки людині були потрібні відповіді на такі питання: «У чому сенс людського життя?», «Чи є людина вільною і наскільки вона вільна?».

I. Кант, представник німецької класичної філософії дотримувався думки, що самогубство є зневагою людства. Він виправдовував абсолютну моральну заборону на самогубства і вважав, що самогубство – це егоїстичний акт і на підставі логіки є актом поразки. Видатний мислитель XX століття В.С. Соловйов розглядав суїцид з позиції віри. Він писав, що життя без віри втрачає сенс: самовбивці, переконавшись в неспроможності того, що вони приймали за сенс життя, наважуються на самогубство. М. Бердяєв, і А. Камю розглядали суїцид, як проблему, пов'язану з мисленням конкретного індивіда. У Бердяєва самовбивця – це людина, що втратила свободу, у Камю – це людина, яка усвідомила, що свободи немає.

Не менша увага феномену самогубства приділялася психологами. Вони намагалися зрозуміти, чи пов'язана схильність людини до самогубства з будь-якими психологічними відхиленнями. На початку XX століття австрійський психіатр Зигмунд Фрейд створив першу психологічну теорію суїциду, в якій підкреслив роль агресії, яку людина спрямовує на саму себе (робота «Сум і меланхолія»). Причина самогубства в психоаналітичній концепції розуміється як негативне ставлення суб'єкта до зовнішнього світу, недоліки якого (і зокрема, інших людей) викликають агресивні реакції, які людина спрямовує на себе [5]. Е. Еріксон основним чинником суїцидальної поведінки вважав уразливість підлітків і молоді до стресів, що призводить до «кризи ідентичності». В аспекті внутрішньоособистісного конфлікту людини. У роботах відомих американських суїцидологів Н. Фейбероу і Е. Шнейдмана сам факт суїциду трактується як своєрідний заклик до оточуючих, «крик про допомогу». А.Є. Личко вказує на певний зв'язок суїцидальної поведінки підлітків з типом акцентуації характеру. До найбільш частих причин суїцидів вона відносить сімейні, сексуальні, шкільні проблеми дітей [4].

Засновником соціологічного підходу до вивчення проблеми самогубства є відомий французький соціолог Еміль Дюркгейм. Він стверджував, що рейтинг самогубств має безпосередній зв'язок із соціальною інтеграцією людини і вважав, що самогубство вірогідніше, коли людина відчуває нестачу соціальних стосунків, коли її переповнює відчуття самотності і виділяв три основних типи самогубства, які обумовленні різною силою впливу соціальних норм на індивіда: егоїстичне, альтруїстичне, аномічне. Егоїстичний суїцид пов'язаний з тим, що індивід думає тільки про себе і у якийсь момент перестає взаємодіяти із суспільством, ігнорує його. На фоні цього у людини з'являється відчуття самотності та непотрібності власного життя. Альтруїстичне самогубство пов'язане з тим, що у певний час інтереси суспільства стають для людини більш вагомими ніж власні. Людина перестає відчувати себе особистістю, індивідуальністю. Для неї дуже важливо ретельно виконувати все, що вимагає суспільство. Під таким тиском вона перестає помічати власне життя. Саме пресинг вимог, які вже стають нестерпними і з якими людина вже сама не може впоратися, стають причиною самогубства, як захисної реакції психіки. Аномічне самогубство – це самогубство людини, як реакція на швидкі зміни у суспільстві (економічні кризи, війни тощо). Стан суспільної аномії, під котрою Дюркгейм розуміє відсутність чітких правил і норм поведінки, коли стара ієрархія цінностей руйнується, а нова ще не склалась, породжує моральну нестійкість окремих індивідів. Людина, яка не може швидко пристосуватися до вимог суспільства, у якому немає чітких правил, у якому всі постійно змагаються один з одним, яка має багато сподівань від життя і не отримує бажаного, обирає здатися і накласти на себе руки.

Підлітковий вік – це період дорослішання особистості, який характеризується інтенсивними психологічними і фізичними змінами, бурхливою фізіологічною перебудовою організму, один з найскладніших кризових періодів розвитку людини. Саме у цей період проходить становлення характеру, перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності. Більшість науковців зазначає, що суїцидальна поведінка у дітей до 13 років – явище відносно рідкісне. Дошкільникам взагалі роздуми про смерть невластиві, хоча вони про неї знають (події життя, казки). У 10-12 років дитина оцінює смерть як тимчасове явище. Вона розмежовує поняття «життя» і «смерть», але емоційне ставлення до смерті абстрагується від власної особи. З 14-15 річного віку суїцидальна активність різко зростає, досягаючи максимуму в 16-19 років. При цьому в молодшому пубертатному віці (12-13 років) суїциди частіше скоюють хлопці, а в середньому (14-16 років) та старшому – дівчата. Серед підлітків частіше трапляються суїцид як протест і суїцид як заклик. Рідше – суїцид як покарання і суїцид як відмова.

Що може спровокувати суїцидальну поведінку у підлітка. Та будь що. Це може бути будь-яке потрясіння, стрес, які змушують замислитись: чи так важливе моє життя і чи потрібен я тут і зараз. Невдала любов, нерозуміння з боку батьків і однолітків, вживання наркотичних речовин та алкогольних напоїв, неуспішність в школі, невдоволеність власною зовнішністю, затяжні депресивні стани – це неповний перелік можливих причин добровільного уходу з життя. А ще – це ризикована поведінка, пов'язана з так званими «забавами» – небезпечними іграми та хобі, які стали найбільш актуальними з 2016 року. У таких розвагах підлітки шукають адреналіну, намагаються привернути увагу до себе та своїх проблем, хочуть отримати підтвердження своєї значущості та потрібності свого існування.

Емпірична частина нашого соціологічного дослідження проводилася у жовтні-листопаді 2019 року, з використанням створеної нами анкети «Ставлення підлітків до проблеми суїциду» на базі навчальних закладів міста Маріуполя. Контингент опитуваних склали учні 9-11 класів. Загальна кількість опитаних – 312 осіб, серед яких хлопців – 146 осіб, дівчат – 166 особи. Середній вік опитаних – 15-16 років. Анкетування проводилося анонімно за згодою учасників.

Майже всі учасники нашого дослідження знають про проблему суїциду (91%). 64% (201 особа) отримують інформацію із Інтернету (дівчата – 70%; хлопці – 58%). На другому місці – соціальні мережі 63% (дівчата – 67%; хлопці – 58%), на третьому – ЗМІ (TV, преса) – 51%. 38% (117 осіб) отримують інформацію від друзів. Вчителі і батьки теж є джерелами інформації, але їх відсоток нижчий від усіх – 29% і 18% відповідно. Ми поцікавились: як взагалі складаються стосунки підлітків з батьками, вчителями в школі, чи виникають у їх житті неприємності і як вони їх переживають? З 94 підлітками (30%) неприємності трапляються часто. З батьками конфлікти виникають у 77% опитаних нами підлітків, причому у 12% (34 особи) – доволі часто. 85% не завжди можуть знайти спільну мову з вчителями (доволі часто – тільки 5%) Ці дані про те, що у взаєминах підлітків з дорослими є проблеми. З однієї сторони ми можемо це пояснити особливостями підліткового віку, коли діти прагнуть самостійності, незалежності, шукають своє місце у житті, а дорослі не готові їх відпустити від себе. А з іншого – невмінням дослухатися один до одного, чути один одного, невмінням домовлятися. Тож, треба вчитися всім разом: і підліткам, і батькам, і вчителям. 4% (13 осіб) наших респондентів завжди дуже важко переживають складні ситуації. У 75 % підлітків особиста реакція на неприємності залежить від обставин. 27% хлопців і 10% дівчат взагалі не надають їм особливої уваги. Що це – прихована захисна реакція, а може вони і справді так до цього ставляться? На запитання анкети «Що допомагає тобі переживати складні життєві обставини?» наші випробувані відповіли так: спілкування з друзями допомагає 76% підлітків – і це найзначніший показник; 43% – спілкування з батьками, 41%

– спілкування у соціальних мережах; 31% потрібна самотність. Є певний відсоток тих, кому потрібен алкоголь, цигарки і навіть вживання наркотичних речовин.

Чи може самогубство бути єдиним прийнятним рішенням у складній ситуації? Як це рішення виникає: спонтанно або виважено? Що може спонукати молоду людину опинитися перед фатальною межею? 11% (33 особи) опитаних нами підлітків вважають, що так, самогубство – це єдиний шлях вирішення складних проблем при певних обставинах. 14% (а це 45 осіб) з відповіддю на це запитання не визначились, і ми можемо умовно долучити їх до категорії тих, хто відповів «так», бо категоричного «ні» вони не сказали. Тож майже 25% підлітків не заперечують можливість вчинення самогубства за певних обставин. І це жахливо!

Аналіз відповідей учасників опитування дозволив нам скласти рейтинг причин, які можуть підштовхнути підлітків до прийняття рішення не сумісного з життям. Перші сходинки рейтингу (61%) займають «проблеми у родині». На другому місці «депресія» – 59%. Далі йдуть «невдале кохання» – 54%, «душевна травма» (43%), проблеми у школі (41%). Цікаво, що дівчата більше уваги звертають на проблеми у родині, як на потенційну причину думок про самогубство, а хлопці на невдале кохання. Таким чином, ми бачимо, що основна причина вчинення самогубства в підлітковому віці за даними нашої вибірки – проблеми в сім'ях дітей (непорозуміння з батьками, конфлікти з близькими і рідними людьми) і депресивні розлади. Доволі часто, підлітки відчують себе самотніми та нікому не потрібними. Їм притаманна низька оцінка власних можливостей, якостей та цінності своєї особистості. Через емоційну нестабільність, різку зміну настрою, роздратування, апатію, більшість підлітків перебувають у стані постійного стресу, який доволі часто і призводить до виникнення депресивних розладів. Дорослі цього не помічають, а діти про це говорять.

Наше дослідження підтвердило один з найпоширеніших міфів про те, що до суїциду схильні тільки люди з психічними розладами. 60% (дівчата – 60%; хлопці – 59%) опитаних нами підлітків вважають, що люди, які вирішують вкоротити собі вік, мають проблеми з психікою. У той же час на питання «Чи виникають у тебе коли-небудь думки про самогубство?» 4% (12 підлітків) відповіли «так, часто» і 26% (80 підлітків) сказали, що час від часу такі думки вони мають, але намагаються на них не акцентувати увагу і відразу відганяти. Таким чином, ми бачимо, що 30% (а це 92 особи!) наших підлітків суїцидальні думки все ж таки мають. Але ніхто при цьому не вважає себе хворою людиною.

Що ж може утримати людину від самогубства. 70% наших підлітків (219 осіб) вважають, що зупинити може любов до близьких людей, для 39% важливим є голос розуму. 46% вважають що зупинити біля межі може страх усвідомлення «остаточної» смерті, для 21% – це страх болю.

Чи обговорюють з кимось проблему суїциду сучасні підлітки? Аналіз відповідей наших респондентів показав, що так, обговорюють. 58% (дівчата – 74%; хлопці – 39%) говорять про це з друзями, 32% (100 осіб) – можуть поговорити з батьками, 25% – з вчителями. Але є 21% (дівчата – 9%; хлопці – 34%), для яких ця проблема в спілкуванні закрита. Ще 21% спроможні обговорювати тему самогубства у соціальних мережах. Чому саме так? Може, це захисна реакція? А може, це соціальна самотність? Цікаво, що дівчата більше схильні до спілкування як з батьками, вчителями так і з однолітками ніж хлопці, які віддають перевагу спілкуванню online або взагалі ні з ким своїми думками не діляться.

Результати нашого соціологічного дослідження показали, що сучасні підлітки знають, що в Україні існує проблема підліткового суїциду і вважають її актуальною (91%), що підтверджує перше положення нашої гіпотези. Але говорити про цю проблему можуть не всі діти (21% взагалі ні з ким про це не говорять і не будуть цього робити), а більшість тих, хто готовий її обговорювати може це робити тільки з друзями. Такі дані частково підтверджують друге положення нашої гіпотези.

Ми з'ясували, що основними причинами, які штовхають сучасних хлопців і дівчат до прийняття рокового рішення є проблеми у родині, депресивні розлади і важкі душевні травми. Проблеми у школі теж відіграють певну роль, але не є вирішальними і це частково підтверджує одне із положень нашої гіпотези щодо можливих причин скоєння підлітками самогубства. Нас здивувало, що «спілкування в соціальних мережах» посіло лише сьоме місце (14% – і цей результат спростовує останнє положення нашої гіпотези) в рейтингу можливих причин підліткових суїцидів.

Але є результати, які нас вразили і які ще раз наголошують на актуальності проблеми підліткових суїцидів. Майже 25% респондентів не заперечують можливість вчинення самогубства за певних обставин, а 30% (92 особи!) наших підлітків мають суїцидальні думки. І це жахливо!

Наше життя – це нескінченний рух. Але може іноді варто зупинитися і придивитися до тих, хто поруч з тобою, придивитися і почути своїх знайомих, друзів, рідних. Ми впевнені, що наше небайдужість може допомогти людині не зробити той останній крок, про який вона вже не зможе пожалкувати, але який можна було б і не робити. Тому що, як написав один з наших респондентів: «Життя одне, і воно занадто добре, щоб ось так, в одну мить його перервати».

ЛІТЕРАТУРА

1. Амбрумова А.Г. Психология самоубийства/ А.Г. Амбрумова. Социальная и клиническая психиатрия, 2006. 18 -24 с.

2. Бердяев Н. О самоубийстве (психологический этюд)/ Н. О.Бердяев.Переизд.МГУ, 1992. 3 – 18 с.
3. Дюркгейм. Э. Самоубийство: Социологический этюд / пер.з фр. А. Н. Ильїнський. М. Наука, 2004. 291 с.
4. Личко А. Є. Психопатии и акцентуации характера у подростков/ під ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, 1982. 288-318 с.
5. Фрейд З. Печаль и меланхолия. Суицидология: прошлое и настоящее /З. Фрейд. М. МГУ, 2001. 291 с.

***Керівник** – Москвіна Наталя Олексіївна, практичний психолог вищої кваліфікаційної категорії, психолог-методист Комунального закладу «Маріупольський навчально-виховний комплекс «Ліцей-школа №14» Маріупольської міської ради Донецької області».*

УДК 159.9.072

Вербицька Катерина

учениця 10 класу

КЗ «Маріупольський НВК «Ліцей-школа №14»

Маріупольської міської ради Донецької області»

(м. Маріуполь)

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКОВОЇ ДЕПРЕСІЇ

Статтю присвячено дослідженню особливостей прояву та причин виникнення депресії у підлітковому віці. В умовах стрімкої глобалізації, життя в сучасному світі стає надзвичайно складним, адже змінюється і суспільство з його соціальними ідеалами та мораллю. Адаптуватись до таких швидких змін людині доволі важко, особливо в підлітковому віці, коли відбувається усвідомлення власної індивідуальності та формування особистості. Все це призводить до стану постійного напруження і стресу, що спричиняє виникнення депресії.

Найважливішим результатом нашої роботи є те, що ми з'ясували: депресивні розлади у сучасних підлітків є. Цей факт не можна ігнорувати. Слід об'єднати зусилля і батькам, і вчителям, і, звісно, самим школярам, щоб запобігати розвитку та загостренню такої проблеми як депресія в підлітковому віці.

Ключові слова: депресія, депресивний розлад, підлітковий вік, ангедонія, неефективність.

The article is devoted to the study of features of manifestation and causes of depression in adolescence. In the context of rapid globalization, life in the modern world becomes extremely difficult, as society with its social ideals and morals is changing. It is quite difficult to adapt to such rapid changes, especially in adolescence, when there is an awareness of one's personality and personality formation. All this leads to a state of constant tension and stress, which causes depression.

The most important result of our work is that we found out that there are depressive disorders in today's adolescents. This fact cannot be ignored. Efforts should be made on both parents, teachers and, of course, the students to prevent the development and aggravation of such problem as depression in adolescence.

Key words: depression, depressive disorder, adolescence, anhedonia, inefficiency.

Життя в сучасному світі надзвичайно складне, адже прогрес не стоїть на місці. Кожного дня ми стаємо свідками швидкого розвитку техніки, найрізноманітніших галузей науки та економіки. Разом з тим змінюється і суспільство з його соціальними ідеалами та мораллю. До таких швидких змін людині дуже складно адаптуватися, особливо в підлітковому віці. Адже в цей період гостро постає питання вибору майбутньої професії, складання іспитів, вступу до вищих навчальних закладів, крім того, саме в пубертатний період часто виникають проблеми у стосунках з батьками та однолітками. Все це призводить до стану постійного напруження, а відповідно і до стресу – захисної реакції організму на дію зовнішніх подразників. За умови, якщо стрес – ситуативне явище, зазвичай він загрози здоров'ю людини не несе, однак, постійний його вплив може призвести до розвитку депресії. В наш час депресивні розлади стали ворогом номер один для людей. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я станом на 2019 рік, число людей у всьому світі, які страждають на депресію сягає 350 мільйонів осіб. Кількість депресивних людей в Україні є найбільшою в Європі. ВООЗ зазначає, що більш ніж шість відсотків дорослих українців та близько одинадцяти відсотків підлітків віком до вісімнадцяти років перебувають у стані депресії [3]. Такі цифри вражають. Тому ми вважаємо обрану нами тему актуальною. На жаль, більша кількість людей, які перебувають у стані депресії не отримують вчасної допомоги. Адже розпізнати депресію доволі важко, особливо на початкових стадіях розвитку, тому її прогресуванню ніщо не заважає. Все це може призвести і призводить до найгірших наслідків. Зокрема, депресивні розлади підлітків є провідною причиною інвалідності серед населення віком від 15 до 44 років та головною причиною смертей в цьому віці, поступаючись місцем захворюванням серцево-судинної системи [4]. Саме депресивні

розлади є однією із головних причин підліткових суїцидів. Зважаючи на це, ми вирішили провести дослідження з метою визначення особливостей прояву депресії у підлітковому віці. Об'єктом вивчення стала депресія як емоційний стан, предметом – особливості прояву депресії у підлітковому віці. Нами була висунута гіпотеза про те, що у сучасних підлітків є депресивні розлади, які обумовлені такими факторами, як проблеми в міжособистісних стосунках, зневіра в собі і своїх можливостях, втрата мотивації до отримання задоволення від життя.

Вивченням депресії займалися з давніх-давен. Зокрема, відомий давньогрецький лікар та філософ Гіппократ вперше описав явище депресії, яке в ті часи мало назву «меланхолія». Термін «депресія» ввів німецький психіатр Еміль Крепелін. У 50-70 роки XX століття вивченням депресивних станів займалися чимало зарубіжних дослідників, зокрема Ейслер (1958 р.), Оффер (1969 р.), Раттер (1976 р.), Ковач (1984 р.). У наш час, поняття депресії визначають, як тяжкий психічний розлад, для якого характерні погані настрої, втрата інтересу, відчуття провини, низька самооцінка, порушення сну та апетиту, в'ялість та погана концентрація уваги. Вчені зазначають, що у жінок депресії виникають в два рази частіше ніж в чоловіків [7]. Депресія може мати різні форми: м'яку, середню і тяжку. В понад 50% випадків депресивні епізоди повторюються, особливо якщо їх не лікувати. Депресивні розлади ніколи не проявляються лише одним симптомом. Для того, щоб стверджувати про наявність депресії необхідно простежити цілу сукупність цих симптомів, які проявляються не менш як два тижні. До них відносять: постійне відчуття пригніченості, стурбованості та безнадійності, відчуття провини та власної нікчемності, песимізм, часто безпідставна втома, проблеми з концентрацією уваги, запам'ятовуванням та працездатністю, порушення сну: безсоння, раннє пробудження чи навпаки, сонливість в день, зміна харчової поведінки (переїдання чи відмова від їжі), небажання виходити із дому, болі у різних частинах тіла, ангедонія – зниження або повна втрата здатності отримувати задоволення, суїцидальні думки [4,5].

З точки зору психології, причини виникнення депресії можна об'єднати у два напрямки. Перш за все, це зниження самооцінки, а відповідно і самоповаги. Така людина вважає себе недостойною любові та поваги. Через це формується модель поведінки, яка проявляється у тому, що людина сприймає себе тільки тоді, коли вона ідеальна, результат її діяльності бездоганний, а інші оцінюють це належним чином. Коли вся діяльність і сили людини, спрямовані тільки на те, щоб підтвердити свою досконалість виникає депресія. Інший напрямок – проблеми у міжособистісних стосунках, особливо з близькими людьми, від яких людина перебуває в залежності [6].

У більшості випадків проблеми з самооцінкою та у відносинах з людьми загострюються саме в пубертатному віці – одному з найважчих та найважливіших періодів життя кожної людини, адже він є вирішальним у формуванні особистості. Підлітковий період триває з 10-11 років (молодший підлітковий вік) до 13-16 років (старший підлітковий вік). Найбільш значущі метаморфози, пов'язані з пубертатним періодом, відбуваються саме у старшому підлітковому віці. Зокрема, через помітні фізичні зміни, знижується самооцінка, з'являється невпевненість у собі. В цей період в людини дещо змінюються цінності та з'являються цілі у житті. Також для цього віку характерні емоційна нестабільність, апатія, різка зміна настрою та дратівливість, що призводять до стану постійного стресу, який є провідною причиною виникнення депресивних розладів у підлітків [2]. Характерними ознаками підліткової депресії є безпідставна плаксивість, відчуття нудьги, проблеми в міжособистісних стосунках, думки про самогубство та самопошкодження [1]. Чим раніше підлітки звертаються за допомогою, тим краще вони протидіють депресії.

З метою визначення та аналізу особливостей прояву депресивних розладів у старших підлітків, нами було проведено відповідне дослідження з використанням методики «Опитувальник дитячої депресії» М. Ковач (1992). Опитувальник дозволяє визначити кількісні показники спектру депресивних симптомів – пониженого настрою, гедоністичної здатності, вегетативних функцій, самооцінки, міжособистісної поведінки.

Дослідження проводилося на базі Маріупольського НВК «Ліцей-школа №14». Контингент випробовуваних склали підлітки 9-10 класів у кількості 79 осіб. Середній вік випробовуваних 14-15 років.

Із загальної кількості опитаних старшокласників (79 осіб) ознак депресивності не виявлено у 23 підлітків (30%). Натомість у 56 учнів (70%) ознаки депресивних розладів є. Тож, умовно, ми об'єднали наших випробовуваних у дві групи: I група – підлітки з ознаками депресії і II група – підлітки, у яких ознак депресії не має. Попередньо отримані результати були проаналізовані відповідно до шкал методики «Опитувальник дитячої депресії» та визначених нами груп учнів. Таким чином, ми отримали наступні результати:

Шкала А – негативний настрій. З 56 респондентів з високим рівнем депресивності, у 41 учня (73%) ступінь негативного настрою значно перевищує норму, у 27% (15 осіб) – цей показник в межах норми.

Щодо показників негативного настрою у підлітків, в яких депресивних симптомів не виявлено, то у тільки у 7 (30%) – показник виходить за межі норми.

Таким чином, ми можемо казати про те, що настрій впливає на депресивний стан. Чим кращий настрій у людини – тим спокійніше і більш зрівноважено вона ставиться до подій свого життя, менше очікує негараздів, менше тривожиться.

Шкала В – міжособистісні проблеми. У 90% підлітків (50 респондентів) І групи цей показник перевищує норму і лише у 10% (6 учнів) – в межах норми.

61% підлітків (14 осіб), які увійшли у другу групу, теж мають проблеми у міжособистісній взаємодії – виявляють неслухняність, агресивність, негативізм, вдають, що їм подобається такий зухвалий стиль спілкування.

Виходячи з цих результатів, ми вважаємо, що міжособистісні проблеми, дійсно є однією з основних причин розвитку депресивних розладів у підлітків. Той факт, що у значної кількості респондентів цієї групи, показник міжособистісних проблем на межі, а депресії як такої немає, наштовхує нас на думку про те, що підлітковий максималізм, зухвалість, цинізм – це зовнішній прояв невміння будувати стосунки з однолітками і дорослими, це прагнення знайти своє місце в соціумі.

Шкала С – неефективність. Тільки 13 підлітків (23%) першої групи впевнені, що можуть бути успішними. 77% (43 особи) вважають себе невдахами і не вірять, що можуть досягти успіху у навчанні, побудові кар'єри та й взагалі у житті.

Переважає більшість учнів другої групи (без ознак депресії) вірять в себе і прагнуть бути успішними і ефективними – 79% (18 респондентів).

Такі цифри свідчать про те, що неефективність не може бути основною причиною виникнення депресивних розладів, але певну роль в сприйнятті дитиною себе як часточки Всесвіту, яка постійно рухається вперед, все ж таки відіграє.

Шкала D – ангедонія. Ангедонія – це виражене зниження інтересу до діяльності, яка раніше була приємною, або втрата здатності отримувати від неї задоволення.

90% (50 підлітків) з наявними ознаками депресії (І група) мають високий показник за цією шкалою. Відчуття самотності, непотрібності, марності життя, високий рівень виснаження, стомлення, втрата мотивації навіть до тих видів діяльності, які раніше приносили задоволення – ось неповний перелік ознак цього показника.

Зовсім інша картина в групі підлітків, які ознак депресії не мають. 74% (17 учнів) задоволені своїм життям, вмотивовані, прагнуть активної діяльності і позитивно налаштовані на майбутнє.

Високі показники за цією шкалою в групі підлітків, які мають ознаки депресії, ми можемо пояснити тим, що більшість із них не може, а може і не знає як, попрощатися з дитинством. Відчуття, що дитинство вже скінчилось, а я хочу бути дорослим, але ще таким себе не відчуваю, може спричинити певний вакуум, який сприймається як сумування за втраченою частинкою свого «Я». Тому знижується мотивація до навчання, до діяльності, до життя в цілому.

Шкала Е – негативна самооцінка. 75% опитаних нами підлітків І групи (42особи) мають занижену самооцінку, 25% (14 осіб) – адекватну.

Натомість у 22 учнів (95%) другої групи підлітків (які не мають ознак депресії) самооцінка в нормі. Зважаючи на це, ми можемо стверджувати, що занижена самооцінка є одним з основних факторів розвитку депресивних розладів.

Постійний стрес, у якому перебувають сучасні діти та підлітки призводить до виникнення у них депресивних розладів, у чому ми переконалися в результаті нашого дослідження. Нами було виявлено, що більша частина опитаних респондентів, а саме 70%, мають ознаки депресії, що ще раз підтверджує актуальність обраної теми та одне із положень нашої гіпотези – у більшості сучасних підлітків наявні депресивні розлади. Спираючись на результати нашого дослідження, ми можемо сказати, що проблеми в міжособистісних стосунках (з рідними, друзями, близькими людьми), дійсно є однією з основних причин розвитку депресії. Тож це положення нашої гіпотези теж знайшло підтвердження. Частково підтвердилась наша гіпотеза стосовно того, що зневіра в собі і своїх можливостях, втрата мотивації до отримання задоволення від життя – ангедонія, можуть бути основними причинами розвитку депресії у підлітків. Найважливішим результатом нашої роботи є те, що ми з'ясували: депресивні розлади у сучасних підлітків є. Цей факт не можна ігнорувати. Слід об'єднати зусилля і батькам, і вчителям, і шкільному психологу і, звісно, самим школярам, щоб запобігати виникненню і розвитку депресивних розладів. Дорослим треба вчити дітей культурі міжособистісних взаємин, намагатися побачити нагальні потреби дітей та разом з ними працювати над їх задоволенням. Ми вважаємо, що батькам слід дослухатися до своїх дітей, цікавитись їх інтересами, як можна частіше розмовляти з ними, хвалити навіть за найменші успіхи, вчитися разом долати труднощі і ... просто ЛЮБИТИ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігун Н.І. Психологічні умови особистісного розвитку підлітків з депресивними розладами: Монографія / Н.І. Бігун. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори.–2006, 2011. – 160 с.
2. Выготский Л.С. Педология подростка / Собр. соч. в 6 т., т. 4-й. –М.,1984.
3. Депресія // Сайт Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я / URL: <https://www.who.int/topics/depression/ru/>
4. Депресія у дітей та підлітків // Електронний психологічний журнал / URL: <https://psychologyjournal.ru/stories/depressiya/depressiya-u-detey-i-podrostkov/>

5. Депресивні стани в період кризи підліткового віку // Провідний освітній портал Росії / URL: <https://infourok.ru/nauchnoissledovatel'skiy-proektdepressivnie-sostoyaniya-v-period-krizisa-podrostkovogo-vozrasta-1276801.html>.
6. Кон И.С. Психология старшеклассника / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 2004. –267с.
7. Кочубей Б., Е. Новикова Как лечить депрессию / Семья и школа. 1988. –№8. –С.18-24.
8. Особливості розвитку дітей старшого підліткового віку // URL: <https://nsportal.ru/shkola/dopolnitelnoe-obrazovanie/library/2017/01/15/osobennosti-razvitiya-detey-starshego>.
9. Семиченко В.А. Проблеми мотивації поведінки і діяльності людини / В.А. Семиченко;–К., 2004.
10. С. Ю. Головин. Словарь практического психолога / Минск; Харвест, 1998. –800 с.

***Керівник** – Москвіна Наталя Олексіївна, практичний психолог вищої кваліфікаційної категорії, психолог-методист Комунального закладу «Маріупольський навчально-виховний комплекс «Ліцей-школа №14» Маріупольської міської ради Донецької області».*

Журавель Олеся,

3 курс, Соціологія

(м. Маріуполь)

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ЯК СУЧАСНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню синергетичного підходу до вивчення сучасних світових явищ та процесів, таких як міжкультурна комунікація та глобалізація. В статті розглянуто соціальну синергію, як сучасний системний та міждисциплінарний підхід.

***Ключові слова:** синергетичний підхід, соціальна синергія, міжкультурна комунікація, міждисциплінарний підхід.*

Статья посвящена исследованию синергетического подхода к изучению современных мировых явлений и процессов, таких как межкультурная коммуникация и глобализация. В

статье рассмотрены социальную синергию, как современный системный и междисциплинарный подход.

Ключевые слова: *синергетический подход, социальная синергия, межкультурная коммуникация, междисциплинарный подход.*

The article is devoted to the study of a synergistic approach to the study of modern world phenomena and processes, such as intercultural communication and globalization. The article considers social synergy as a modern systemic and interdisciplinary approach.

Key words: *a synergistic approach, social synergy, intercultural communication, interdisciplinary approach.*

Виникнувши в результаті еволюції природи як її природне продовження, суспільство з самого початку свого існування визначалося особливими системними характеристиками і специфічними законами розвитку. На думку більшості дослідників суспільство являє собою універсальний спосіб організації взаємодії людей, що забезпечує задоволення їх основних потреб, саморегулюється та самовідтворюється.

У наш час процеси глобалізації сприяють посиленню тенденцій до стабільного розвитку техногенної цивілізації, що пов'язано зі збільшенням числа факторів, що піддаються контролю і управління. Однак слід пам'ятати про те, що це також веде до збільшення нестійкості соціальної системи, так як система, ускладнюючи, набуває більш нелінійний характер і робиться все більш динамічною.

Спроби пояснення процесів, що відбуваються в суспільстві за допомогою одновимірної методології, давно вважаються неадекватними реальності. На зміну існуючим раніше класичному детермінізму і моністичному підходу прийшла нова методологічна парадигма в дослідженні нелінійних систем (в тому числі і суспільства) - синергетика.

Соціальна синергетика є молодого наукою, вона почала формуватися тільки в 90-х роках ХХ століття, коли відбулося поширення її методів пізнання на явища суспільного життя. Ця проблематика представлена в роботах В.І.Аршінова, В.А.Белавіна, В. П. Бранскій, В.Г.Буданова, В.В.Васільковой, В.Е.Войцеховіча, С.А.Гомаюнова, Т.П. Грігорьевой, К.Х.Делокарова, Ф.Д. Демидова, В.К.Егорова, В.С.Егорова, Е.Н.Князевой, Г.А.Котельнікова, Г.Г.Малінецкого, А.Н.Назаретяна, Г.І.Рузавіна, А.І.Турчінова.

Синергетичний підхід як метод дослідження дозволяє розглядати суспільство як складну систему, функціонування якої підпорядковане деяким загальним для всіх типів

систем закономірностям. Центральними і основними показниками і параметрами при аналізі суспільних процесів тут стають ступінь закритості або відкритості системи, стабільність або нестійкість системи, лінійність або нелінійність, домінування в системі хаосу або порядку, наближення соціальної системи в своєму розвитку до точки біфуркації, нарешті, знаходження системи в зоні аттрактора.

Щоб елементарний соціум існував як система, має бути вхід (джерела ресурсів) і вихід продуктів життєдіяльності. Елемент і його зв'язку функціонально нероздільні, тому повинен бути визначений мінімальний комплект зв'язків, що дозволяє елементу існувати. Такий елемент отримав назву ІЖО (інваріант живий організації) [1, с. 230]. Таким чином, людство є сукупністю ІЖО, що складаються з колективів, входів і виходів. Різні ІЖО утворюють між собою системи (політичні, економічні та ін.).

Розглянутий синергетичний підхід застосовується до відкритих систем, які постійно взаємодіють з навколишнім середовищем. В результаті такої взаємодії (обміну речовиною, енергією, інформацією) стійка система при певних умовах переходить в нерівноважний стан, стає нестійкою, схильною до випадкових відхилень (флуктуацій). Однак система не може довго перебувати в такому критичному, нестійкому стані. Настає момент переходу в якісно новий стійкий стан через точку біфуркації (від лат. *Bi-fucus* - розгалуження). Після цього починається новий етап розвитку системи до наступної точки біфуркації. Таким чином, нова стійка система утворюється з нестійкості в результаті дії флуктуацій. «... Джерелом порядку є невідновуваність. Невідновуваність є те, що породжує «порядок з хаосу» [2; 104].

Щодо питань глобалізації для ряду аналітиків, фахівців стали очевидними фрагментарність морально-етичних норм і цінностей, роз'єднаність людства перед лицем глобальних проблем, що, в свою чергу, дозволяє нам розглядати глобалізацію як соціально-синергетичний процес.

Синергетичний підхід дозволяє нам визначити глобалізацію як хаотичність або «невпорядкованість інтеграційних процесів, наявність в них випадкових флуктуацій». Глобалізація характеризується в цілому не структурами, а процесами, «потокми», які можуть змінити напрямок вектору розвитку багатолітньої цивілізації. Найважливішим властивістю глобалізації, за авторитетним думку аналітиків, є емерджентність, яка полягає в тому, що властивості системи як цілого не є простою сумою становлять її частин або елементів. Що в цілому дозволяє нам стверджувати: синергетична модель глобального світу дає функціонування, самоорганізацію і еволюцію відкритих систем, до якої можна віднести як сукупність глобальних процесів, так і всю систему глобального світу в цілому.

Таким чином, синергетика, перебудовуючи наше повсякденне свідомість, дозволяє по-новому поглянути на процеси міжкультурної комунікації і застосувати інтегрований

міждисциплінарний підхід до вивчення, дослідження міжкультурної комунікації, оскільки тільки міждисциплінарний підхід дозволить належним чином здійснити синтез знань, необхідних для ефективної міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попов В.П. Инварианты нелинейного мира. Пятигорск: ПГТУ, 2005. 251 с.
2. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Москва: ЛКИ, 2008. 296 с.

Науковий керівник – Слющинський Б.В., доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

УДК 316.347

*Ребро Ольга,
викладачка Донецького
державного університету управління
(м. Маріуполь)*

УРБАНІЗАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСАДНИЧИХ КРИТЕРІЇВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МІСТ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті висвітлюється деякі аспекти історії розвитку міст українського Приазов'я, розкривається поняття ефективності використання території і надано огляд наукових досліджень з даної проблеми. Окреслено теоретичні підходи до пояснення сутності процесу урбанізації в умовах глобалізації. Охарактеризовано урбанізаційні процеси, визначено потенційний вплив урбанізаційних процесів на забезпечення економічної безпеки держави і регіонів.

Аналізуються такі поняття, як містобудівний, соціальний та економічний ефекти при забудові міст. Висвітленні трансформації мережі, еволюції системи управління міських поселень, їхнього місця у господарському розвитку Приазов'я, соціокультурних аспектів урбанізації, специфіки міського населення.

Ключові слова: місто, урбанізація, соціальний простір, Приазов'я, агломерація, мегаполіс, соціальне управління.

В статье освещаются некоторые аспекты истории развития городов украинского Приазовья, раскрывается понятие эффективности использования территории и дан обзор научных исследований по данной проблеме. Определены теоретические подходы к объяснению сущности процесса урбанизации в условиях глобализации. Охарактеризованы урбанизационные процессы, определены потенциальное воздействие урбанизационных процессов на обеспечение экономической безопасности государства и регионов.

Анализируются такие понятия, как градостроительный, социальный и экономический эффекты при застройке городов. Освещены трансформации сети, эволюции системы управления городских поселений, их места в хозяйственном развитии Приазовья, социокультурных аспектов урбанизации, специфики городского населения.

Ключевые слова: город, урбанизация, социальное пространство, Приазовье, агломерация, мегаполис, социальное управление.

The article highlights some aspects of the history of the development of cities of the Ukrainian Pryazov'ya, reveals the concept of the effectiveness of the use of the territory and gives an overview of scientific research on this issue. Theoretical approaches to explaining the essence of the process of urbanization in the context of globalization are determined. The urbanization processes are characterized, the potential impact of the urbanization processes on ensuring the economic security of the state and regions is determined.

Concepts such as urban development, social and economic effects in urban development are analyzed. Coverage of the transformation of the network, the evolution of the management system of urban settlements, their place in the economic development of the Azov region, the socio-cultural aspects of urbanization, the specifics of the urban population.

Keywords: city, urbanization, social space, Azov region, Pryazov'ya metropolitan area, metropolis, social management.

В усі часи в будь-яких країнах світу міста вважались головними осередками суспільного прогресу. Сьогодні суспільне життя людства нерозривно пов'язане з містом.

Приблизно кожна друга людина мешкає в місті. Сучасне місто є центром несільськогосподарського виробництва, воно постійно розширює свій вплив на навколишню територію та далі розвиває функції суспільно-політичного і культурного характеру. Початок ХХІ століття характерний тим, що все більша частина населення земної кулі перетворилася у мешканців міст. Такі швидкі темпи урбанізації є перш за все наслідком змін, які проходять в суспільно-економічному розвитку кожної держави.

За даними Департаменту ООН з питань економічних і соціальних відносин населення світу буде постійно збільшуватися і на 2050 рік перевищуватиме 9 млрд чол., майже 70 % його житиме в містах. Це свідчить про високий рівень процесів урбанізації, особливо притаманний слаборозвинутим країнам (річний коефіцієнт урбанізації слаборозвинутих країн – 4,1 %) [1].

Спільною рисою майже всіх міст, незалежно від їх географії, економічної життєздатності та етапу розвитку, є відсутність належної уваги до людей, котрі користуються міським простором. Обмеженість простору, перешкоди на шляхах переміщення, галас, забруднення повітря, ризик потрапити в дорожньо-транспортну пригоду і в цілому недостойні умови міського життя – типові проблеми, з якими доводиться стикатися більшості жителів міст світу. Це не тільки скорочує можливість пересування по місту пішки, але і ставить під загрозу соціальні та культурні функції міста [2, с. 3].

Сучасне місто надзвичайно складний, поліморфний, динамічний феномен, який привертає увагу соціологів з часів появи цієї науки. У цілому, місто як об'єкт соціологічного дослідження завжди знаходилося у центрі уваги. На ньому фокусували свій дослідницький інтерес М. Вебер, Е. Дюркгейм, Ф. Тьонніс, Г. Зіммель, Р. Парк, А. Лефевр, М. Кастельс, Ю. Габермас та багато інших авторитетних науковців. Серед сучасних українських дослідників доцільно виокремити дослідження О. Мусієздова «Міська ідентичність у (пост)сучасному суспільстві: український досвід», де автор за допомогою соціологічної методології й емпіричних досліджень осмислює проблематику міста та показує її глибокий евристичний потенціал. Все частіше у мас-медійному просторі з'являються різноманітні порівняння, рейтинги, аналітичні огляди у яких йдеться про рівень, якість життя пересічної людини, а також туристичну, гастрономічну привабливість сучасних урбаністичних центрів.

Цивілізації притаманні стрімкі темпи урбанізації, вони зумовлені збільшенням кількості населення та науково-технічною революцією в усіх сферах. Уже сьогодні в багатьох країнах світу, особливо економічно розвинених, питома вага міського населення

досягає 85-90 % і більше в загальній його чисельності. Процес урбанізації притаманний і Україні. Тільки за останні 30 років частка міського населення в Україні зросла в 2,2 рази та становила на кінець XX століття близько 70 % від загальної чисельності населення. За кількістю великих міст (з населенням понад 100 тис. чоловік) наша держава посідає одне з провідних місць серед країн світу [3].

Місто визначається як територія, що має певний статус і характеризується специфічним середовищем: соціальним, виробничим, природним, архітектурним. Місто – це особлива соціально-територіальна форма організації суспільного виробництва, де відбуваються не тільки виробництво, але й формування самих людей та їх способу життя. Формування людини багато в чому залежить від стану соціально-культурного середовища, що визначається поряд з іншими і такими чинниками, як наявність і якість житла та комунальних послуг, транспорту та зв'язку, торгівлі і громадського харчування, побутового обслуговування, охорони здоров'я, освіти і т.п. Народження кожного міста обумовлено потребами суспільства – у першу чергу, економічними. Значення, роль і соціальний профіль міст мінялися залежно від рівня розвитку продуктивних сил, способу виробництва, суспільно-економічної формації, в умовах яких вони розвивалися. Змінювалися характер розселення людей, розміри і темпи розвитку міського господарства, ступінь благоустрою житлового фонду. Підвищення ролі міст у розвитку суспільства називається урбанізацією. Головний соціальний зміст урбанізації виявляється в особливих «міських відносинах», що охоплюють соціально-професійну і демографічну структуру населення, його спосіб життя, культуру, розміщення продуктивних сил, розселення.

Українське Приазов'я як географічний регіон розташований у приморській смузі Азовського моря і обмежений державними кордонами з Російською Федерацією: на північному сході – сухопутним, а на південному сході – морським по Азовському морю і Керченській протоці. Більшість вчених на основі різних підходів виділяють у межах Українського Приазов'я кілька територіальних складових: за адміністративно-територіальним устроєм – Донецьке, Запорізьке, Херсонське, Кримське Приазов'я, за місцезнаходженням – Присиваське Приазов'я, Керченське Приазов'я, Північно-Західне Приазов'я і Північне (Північно-Східне) Приазов'я тощо [4, с. 8].

Серед проблем міського простору Приазов'я, які привертають найбільшу увагу дослідників, назовемо діяльність органів міського самоврядування, економічний розвиток міст, історію установ, підприємств та організацій, розвиток науки і культури,

благодійництва, історію освіти в місті, суспільний рух, окремі страти міського населення, персоналії та військовий конфлікт.

Передумови урбанізації Приазов'я – зростання в містах індустрії, розвиток продуктивних сил, їх культурних і політичних функцій, поглиблення територіального поділу праці, динаміка демографічних показників, природні ресурси та інші містотворні фактори. Темпи урбанізації, її масштаби, рушійні сили і наслідки залежать від соціально-економічних умов на різних історичних етапах розвитку людського суспільства в даному регіоні.

Історичний аналіз надзвичайно важливий для розуміння урбаністичних процесів сьогодення і передбачення майбутнього. Для сучасних аналітичних і прогностичних розробок потрібно знати економіко-географічний досвід міст Приазов'я: як вони створювалися, як змінювалося економіко-географічне положення міст, як формувалися зони, згустки інтенсивної урбанізації. Знання минулого дозволяє краще уявити тенденції, структуру і параметри майбутнього.

Історія міського господарства Приазов'я нерозривно пов'язана з виникненням міст і загальноміських суспільних потреб для вирішення яких створюється спеціальний орган управління. Зміцнюється місто, будуються у ньому громадські будинки і мости, гатяться болота і вирівнюються вулиці під керівництвом міського магістрату, якому доводилося мати справи з міською думою, губернським правлінням та іншими органами управління. У містах України, навіть тих, які були під владою інших держав, існувало самоврядування. Інтенсивний розвиток міст починається в період капіталізму. Виникнення фабричного виробництва і поява машин вимагають великої кількості робочих рук на великих промислових підприємствах. Відбувається централізація населення. Навіть при невеликій фабриці робітники живуть поблизу підприємства. Задовольняючи їхні потреби, трудяться ремісники, кравці, шевці, пекарі, муляри, столяри та інший робочий люд, що селиться тут же, утворюючи робітниче селище. Згодом селище розростається в містечко, а містечко – у велике місто. Чим більше місто, тим вище ступінь розвитку його інфраструктури: міських доріг, житлових мікрорайонів, масового міського транспорту, промисловості, мережі підприємств побутового обслуговування, установ науки і культури.

Поява надмонополій з величезними капіталами приводить до концентрації виробництва в районі найбільших міст. На їхній території споруджуються нові потужні підприємства, що утворюють єдине ціле з уже існуючими. У ході монополізації капіталу гігантські корпорації поглинають своїх конкурентів у менших містах, збільшуючи

потужності великих фірм. У великих містах розташовуються підприємства й установи сфери обслуговування. Сюди ж тяжіють великі потоки працездатного населення, не зайнятого в суспільному виробництві.

Не обійшов цей процес і Україну. Якщо на початку ХХ ст. в Україні переважав розвиток окремих великих міст, то, починаючи з 1930-х років, тут виникають перші групи великих міст у зв'язку з реалізацією широкої програми індустріалізації та електрифікації країни. У цей період основна частина проектного житла створювалася для проживання робочого класу, людей з невеликим рівнем доходів. Саме у 1920-і роки вперше були поставлені питання сітьового обслуговування і значення районного планування. Експериментальне будівництво житлових комплексів з розвинутою системою соціального обслуговування, з квартирами для різних типів сімей заклало різноманітні рівні комфорту як самих квартир, так і житлових утворень. Вводиться містобудівне нормування житлової забудови. Забудова населених місць проектується по кварталах.

Однак конфлікт між потребами в житлі зростаючого населення міст і концентрацією зусиль архітектури на спорудженні унікальних будівель ставав усе гострішим. У середині 50-х рр. відбувся різкий перелом – швидке нарощування темпів масового будівництва на індустріальній основі, що супроводжувалося вимогами рішучої відмови від «прикрашання» в архітектурі. «Сталінські» будівлі змінюються на «хрущовки». Наприклад, 70 % житлового фонду України сьогодні становить житло, зведене ще до 70-х рр., 20 % – це великопанельні та блокові будинки перших масових серій забудови, так звані «хрущовки», які проектувалися як тимчасове житло з використанням відповідних будівельних норм і стандартів. Залишковий ресурс таких будинків сьогодні становить не більше 5–10 років. Виникає проблема із старінням житлового фонду. Хоч переважним у містах в кінці 50-х, у 60–70-х рр. було масове житлове будівництво, широко здійснювалося також будівництво громадських будівель. В архітектурі цих будівель переміг стиль, заснований на широкому використанні стандартних конструкцій зі скла, алюмінію, пластичних мас, залізобетону [5, с.89-90].

Урбанізацію неможливо розглядати без зв'язку з розвитком суспільного виробництва, зокрема важкої індустрії, енергетики, хімічної промисловості тощо. Маріуполь – місто відоме з початку XVI століття, як козацька фортеця Домаха. Сьогодні це десяте за чисельністю населення місто в Україні. За останнє сторіччя кількість населення в ньому зросла майже у 12 разів.

Місце для розвитку металургії з економічних міркувань було вибране вигідне: морським шляхом, підвозиться керченська руда, з Донбасу на власний коксохімічний завод везуть сировину. Проте такі рішення не врахували стратегічну перспективу. Особливість географічного положення і велика концентрація промислових підприємств призвели до того, що місто стало одним із найбільш забруднених.

Наприкінці 70-х років XX століття Маріуполь за кількістю промислових викидів в атмосферу займав III-є місце в СРСР після Новокузнецька і Магнітогорська. Сьогодні місто займає друге місце в Україні за об'ємами викидів шкідливих речовин промисловими підприємствами.

Не зовсім продуманим було розташування ділянок для будівництва металургійних комбінатів і «Маркохіму», бо враховувалась лише майбутня економія в транспортних витратах (під час будівництва в 30-х роках) та за наступної експлуатації. Все це призвело до того, що відповідно до рози вітрів, всі викиди, головним чином, відносяться до центральних районів Маріуполя. Пилогазові викиди підприємств формують над містом важке темно-фіолетове марево, що містить шкідливі домішки в концентраціях, у багато разів перевищуючі гранично припустимі.

Місто розташоване на піднесеній частині слабохвилястої рівнини, що обривається до моря крутим уступом. Рельєф місцевості та наявність постійних вітрів (узимку – бору, улітку – бризу) забезпечує гарну провітрюваність території міста й розсіювання пилогазових викидів. Висока інтенсивність цих вітрів і географічна «рівність» рельєфу не дозволяє довгий час скопичуватися забруднювачам. У той же час сильні вітри підсилюють вітрову ерозію численних відвалів промислових відходів, піщаних і еродованих ділянок ґрунтового покриву.

Незважаючи на досить важку екологічну обстановку Маріуполь надалі залишається не лише «металургійною столицею» України, але і одночасно регіональним курортом. У природоохоронну діяльність провідні підприємства Маріуполя вкладають мільйони гривень, але цього виявляється поки що недостатньо для того, щоб розв'язати екологічні проблеми, накопичені в місті роками. Але можливо за модернізації цих підприємств, а також комунального господарства, шкідливі викиди будуть мінімізовані і тоді місто набуде статусу курорту державного значення.

У XXI столітті інші принципи просторового планування, що формулює принципи розвитку території. На сьогодні цивілізація створює для природи та життя й здоров'я людини

загрози, тому існує незаперечна необхідність здійснення заходів щодо просторового планування відповідно до принципів сталого розвитку. Сталий розвиток – це модель соціально-економічного розвитку території, яка характеризується низьким рівнем втручання в природне середовище, активною екологічною політикою та низьким рівнем втручання в природне середовище з метою його збереження для майбутніх поколінь. Принцип сталого розвитку означає, що документація з просторового планування повинна правильно враховувати екологічні проблеми, належне управління водними ресурсами, стійку мобільність, захист культурної та природної спадщини, а також вимоги, що виникають у зв'язку з необхідністю адаптації до зміни клімату. Просторове планування також є платформою, на якій необхідно розглянути, обговорити та збалансувати суперечливі державні та приватні інтереси, пов'язані з розвитком території.

Місто – це модель суспільства, що його породило. У нього є дивовижна здатність відображати особливості району, в якому воно розташовано, етносу, що проживає в цій частині Землі, галузі, представленої в його виробничій структурі. Різноманітні функції міста роблять його багатограним і складно влаштованим. Багатофункціональність дає можливість місту вижити в умовах ринкової економіки, конкурентної боротьби, швидко змінюваної кон'юнктури, дає місту можливість економічного маневру, зміщення акцентів у напрямку розвитку.

Саморозвиток міста – одна з основ його безперервної еволюції. Місто є відкритою динамічною системою, що самоорганізовується. Лауреат Нобелівської премії І.Р. Пригожин у 1979 р. обґрунтував теорію відкритих дисипативних та інтерактивних систем, тобто систем, які керуються позитивними зворотними зв'язками та які складаються з великої кількості взаємодіючих субсистем, якими, власне, і є будь-які складні технічні, природні та біологічні системи, у тому числі й місто. Місто саморозвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішні чинники – трансформація галузевої й планувальної структур, диференціація міського середовища, вихід міста назовні й формування кілець міст-супутників. Зовнішні чинники – впливи, пов'язані зі змінами в країні, районі, галузі, виробничо-територіальному комплексі, що є системами вищого рангу і які мають також властивість саморозвитку. До зовнішніх чинників належать також світові глобалізаційні процеси сьогодення. Потенціал міста використовується для різних функцій. Це призводить до виникнення конфліктів інтересів видів діяльності, що живляться одними й тими самими ресурсами. Можна назвати деякі суперечності міст, наприклад: 1) протиріччя між старими виробництвами і новими, що виникають на вимоги часу; 2) різні верстви населення висувають і різні вимоги до організації міського простору, намагаючись сформувати міське

середовище залежно від своїх смаків і потреб; 3) постійно зростаючи, місто перестає вміщуватися у вулиці і квартали, дороги не здатні пропустити транспортні потоки, виникають затори на шляхах; 4) якість міського середовища погіршується з появою маргінальних верств населення, які місто постійно приваблює, погіршується криміногенна ситуація; 5) потужності комунальних систем – водопостачання, каналізації, енергопостачання, утилізації відходів – стають недостатніми, застарівають і потребують постійного переобладнання й оновлення; 6) зелені насадження міст знищуються під потребу нової забудови, погіршується стан довкілля міст. У розвитку міста інколи надзвичайно активно проявляється такий собі «механізм гальмування» – місто саме собі заважає, коли намагається бути незмінним і протидіє необхідним змінам. У ньому поєднуються прагнення пристосуватися до змін, що відбуваються, і бажання зберегти старовину. Кожен крок – це протистояння різних сил. Перед дослідниками стоїть важке завдання зробити повне протиріччя і проблем місто гармонійним і збалансованим, розуміючи особливості його саморозвитку і складності управління. Ефективне управління розвитком сучасного міста неможливе без визначення причин і факторів його виникнення і зростання [5, с. 57-62].

Таким чином, сучасні тенденції розвитку міста тяжіють до гуманізації і орієнтуються на людей, що в ньому мешкають. Ідеологія нового урбанізму спрямовує зусилля городян і органів влади зробити міський простір комфортним для людей. Місто як сучасна і розвинена формація характеризується такими рисами. По-перше, це економіка знань. По-друге, це нові інформаційні технології, створення так званого «розумного міста» («smart city»). Адже все більший і більший вплив інформація справляє на організацію міського життя – регулювання міського транспорту чи розподіл енергії. По-третє, це космополітизм – умови, за яких дуже різні люди (навіть протилежні за своїми поглядами, з різних куточків світу) живуть і взаємодіють разом. Це і є основні тренди розвитку сучасного міста, як, зрештою, і здатність протистояти всім вищезгаданим вразливостям. Чим вище вона, тим більш прогресивним є місто.

ЛІТЕРАТУРА

1. Население мира растет, стареет и переезжает в города [Электронный ресурс] : – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/2019/04/1352171> (дата звернення 05.03.2020). – Назва з екрана.
2. Гейл Ян. Міста для людей. CANactions, 2018, 304 с.

3. Ігнатенко М.Г. Екологія і економіка природокористування: навчальний посібник /М.Г. Ігнатенко, В.О. Малєєв. Київ-Херсон: Айлант, 2002. 287с
4. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоекологічний стан: монографія / Л.М. Даценко, В.В. Молодиченко, О.В. Непша та ін.; відп. ред. Л.М. Даценко. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 308 с.
5. Геоурбаністика : навч. посіб. / О. Л. Дронова. К. : Видавничополіграфічний центр «Київський університет», 2014. 419 с.
6. Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: монографія: в 2 томах / В. В. Кривошеїн, О. Ю. Висоцький, В. В. Ніколенко та ін.; за заг. ред. професора В. В. Кривошеїна. Том 1. Д.: Видавництво, 2018. 289 с.
7. Слющинський Б.В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї: монографія / Б. В. Слющинський. К. : Аквілон-Плюс, 2008. 496 с.
8. Безлюбченко О.С. Урбаністика / О. С. Безлюбченко, О. В. Завальний. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 274 с.
9. Височин І. А., Галушка С.А. Методи структурної реорганізації урбанізованих систем. Суми, 2017. 82 с.
10. Комарницька Г. О. Регіональна урбанізація. Львів : ЛДФА ; Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. 175 с.

УДК 316.353 (477.64)

Суровцева Ірина

кандидат історичних наук, доцент кафедри

соціології та соціальної роботи ДВНЗ

«Приазовський державний технічний університет»

(м.Маріуполь)

КРОС-КУЛЬТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ТЕОРЕТИЧНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Розкриваються глобальні виклики, з якими стикаються соціальні працівники в мультикультурній практиці. Особливої актуальності набула соціальна робота з корінними народами (індігенна соціальна робота).

Ключові слова: *соціальна робота, мультикультурне середовище, етнічно-чутлива соціальна робота, соціальна робота з корінними народами.*

Раскрываются глобальные вызовы, с которыми сталкиваются социальные работники в мультикультурной практике. Особую актуальность получила социальная работа с коренными народами (индигенная социальная работа).

Ключевые слова: *социальная работа, мультикультурная среда, этнично-чувствительная социальная работа, социальная работа с коренными народами.*

The global challenges that social workers face in multicultural practice are revealed. Of particular relevance was social work with indigenous peoples, indigenous social work.

Keywords: *social work, multicultural environment, ethnic-sensitive social work, Indigenous Social Work.*

Під час звернення до глобальних проблем в повсякденній практиці, соціальні працівники також стикаються з професійними завданнями, які вимагають від них знання про різні етнічні (расові), культурні норми і цінності. Ці щоденні задачі і складають мультикультурну практику соціальної роботи, що має певні особливості у роботі з корінним (індигенним) населенням (індигенна соціальна робота - Indigenous Social Work).

З середини ХХ ст. міжнародні організації почали посилятися на проблеми «корінного населення в незалежних країнах», тобто культурно і географічно окремих громад, що не мали самоврядності, були маргіналізовані в межах незалежних держав.

Тому Міжнародна федерація соціальних працівників (IFSW) використовує різні терміни: міжкультурна соціальна робота, в тому числі «етнічно-чутлива соціальна робота», «культурно-специфічна» або «культурно-чутлива» (наприклад в Австралії). Індигенізація - термін зі сфери антропології, що позначає локальні тенденції на культурне відокремлення і цивілізаційну незалежність корінних народів, а прикметник «індигенна» («indigenous») походить від латинського з'єднання «in + de + gena» (в межах + з + відбуватися) і означає «проводитися або виростати в певному середовищі»; вживається по відношенню до явищ, оригінальних або характерних для певної території компактного розселення етнічних меншин. Індигенізація виступає одним із шляхів реалізації процесів девестернізації, результатом зростання культурної самосвідомості і повернення до власних культурних витоків.

Етнічно різноманітне населення може представляти численні виклики, включаючи мову та спілкування, прийняття етнічних відмінностей між клієнтом та соціальним працівником, а також розуміння того, як підходити до етнічно сформованих проблем для неупередженого та ефективного втручання. Однією з конкретних проблем соціального

працівника є з'ясування того, чи проблема клієнта є етнічною; багато проблем породжуються іншими чинниками, такими як почуття приналежності до соціального класу, міграційна ситуація (наприклад, незаконність, стигматизація, соціальне виключення), стать та вік. Акцентування проблем клієнтів на етнічну приналежність може призвести до її помилкового діагностування та неналежного втручання.

У літературі з індигенної соціальної роботи розглядаються питання, що стосуються декількох дослідницьких дисциплін, включаючи антропологію, етнологію та соціологію, а також соціальну роботу. Як правило, література про етнічну приналежність та соціальну роботу розглядає сукупність етнічних концепцій, таких як маркери, ідентичність, відносини, конфлікти, дискримінація та інтеграція, а також способи, якими такі чинники можуть обумовлювати соціальну роботу з етнічно різноманітним населенням. Розуміння ролі етнічних маркерів, таких як релігія, цінності та традиції, має вирішальне значення для успішного втручання соціальних працівників, оскільки ці маркери визначають суть проблем, які представляють клієнти, та значення, яке вони приписують своїй етнічності [1].

Додамо, що аналіз соціальної роботи, виграють від висновків соціальних антропологів, етнологів, соціологів та інших вчених, які допомагають соціальним працівникам зрозуміти клієнтів з етнічних меншин та їхні громади, і вони можуть прийняти такі висновки у своїй роботі та інтегрувати їх у моделі соціальної підтримки. Звертаючись до історії становлення індигенної соціальної роботи, деякі автори критично зауважують, що наприкінці XIX – на початку XX ст. професійна соціальної роботи зіграла гнітючу роль в звуженні прав корінних народів Канади через систему інтернатних шкіл (надмірний нагляд, вилучення дітей з сімей та громад корінних народів, відсутність поваги до традицій догляду у громадах «Перших Націй»). Отже, дарма багато корінних народів виробили певну недовіру та обурення до соціальних працівників [2].

Розвиток практики індигенної соціальної роботи спонукали до важливої дискусії з проблем соціальної роботи в середовищі корінного населення Африці, Азії, Північної Америки. Питання, пов'язані з індигенізацією, вимагають дати відповіді, за якими західна соціальна робота відрізнялася від практик соціальної роботи у середовищі корінних народів. Соціальна робота розглядається як західний винахід і продукт сучасності, а індигенізація як поняття постмодерну, форма опору культурним гомогенізованим і універсалізованим ефектам глобалізації.

Ідея про те, що корінні жителі мають бути залучені до надання соціальних послуг корінним жителям, не нова. Збільшення надання послуг корінним народам відбувається двома основними способами: створенням делегованих аборигенних органів (DAA) та наймом соціальних працівників корінного населення. Університет Сіднея, наприклад, передбачає

стипендіальну фінансову підтримку студентам з числа аборигенів і жителів островів Торрес для отримання кваліфікації соціальних працівників [3].

Щоб запобігти помилок минулих років, навчальні плани університетів, що готують фахівців з індигенної соціальної роботи, включають такі навчальні дисципліни як «Корінні жителі Північної Америки: традиції і культура», «Колонізація / деколонізація проблем насилля в громадах корінних народів», «Вирішення конфліктів та миротворчість в практиці соціальної роботи з корінними народами».

Таким чином, етнічно-чутлива соціальна робота повинна вирішувати широке коло проблем деколонізованих та корінних народів. Соціальні працівники з числа корінних народів можуть відігравати важливу роль у визначенні проблем і розробки рішень для етнічних меншин. Соціальна робота з громадами корінних жителів несе також потужний правозахисний потенціал.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Burke S. Supporting indigenous social workers in front-line practice. URL: <https://www.erudit.org/en/journals/cswr/2018-v35-n1-cswr03948/1051100ar/>
2. Baskin C and Sinclair D. Social Work and Indigenous Peoples in Canada. URL: <https://oxfordre.com/socialwork/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-953>
3. The University of Sydney. URL: <https://www.sydney.edu.au/scholarships/b/indigenous-scholarship-social-work.html>

СЕКЦІЯ V:

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 316.022.4

Чаплик Микола

кандидат історичних наук,

доцент кафедри соціології управління

Донецького державного університету

управління

(м. Маріуполь)

ЗМІНИ В ЧИСЕЛЬНОСТІ РОСІЯН В УКРАЇНІ ТА ЇХ ПОЯСНЕННЯ (НА МАТЕРІАЛАХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ОПИТУВАНЬ)

У статті на матеріалах соціологічних опитувань розглядається чисельність російського населення в Україні та фіксується його зменшення у порівнянні з даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Надається спроба пояснення змін у чисельності росіян в Україні та характеристика чинників, які цьому сприяли. До чинників зменшення чисельності росіян в Україні, які мають місце починаючи з 1990-х років, додалася ще одна суттєва обставина у вигляді російсько-української гібридної війни та наслідків, спричинених нею.

Ключові слова: перепис населення, соціологічні опитування, етнічна приналежність, росіяни в Україні.

В статье на материалах социологических опросов рассматривается численность русского населения в Украине и фиксируется его уменьшение по сравнению с данными первой Всеукраинской переписи населения 2001 года. Представлена попытка объяснить изменения в численности русских в Украине и характеристика факторов, которые этому способствовали. К факторам уменьшения численности русских в Украине, которые имеют место начиная с 1990-х годов, добавилось еще одно существенное обстоятельство в виде российско-украинской гибридной войны и вызванных ею последствий.

Ключевые слова: перепись населения, социологические опросы, этническая принадлежность, русские в Украине.

Based on opinion polls, the article examines the size of the Russian population in Ukraine and fixes its decrease compared with the data of the first All-Ukrainian Population Census of 2001. An attempt is presented to explain the changes in the number of Russians in Ukraine and the characteristics of the factors that contributed to this. To the factors of the decrease in the number of

Russians in Ukraine that have been taking place since the 1990s, one more significant circumstance was added in the form of the Russian-Ukrainian hybrid war and the consequences caused by it.

Keywords: population census, opinion polls, ethnicity, Russians in Ukraine.

За даними першого і на сьогоднішній день поки що єдиного Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Україні чисельність представників російського етносу складала 8 млн 334 тис осіб або 17,3% від усього населення країни. Таким чином, росіяни були другою за чисельністю етнічною групою країни після українців (77,8%). За виключенням компактних районів проживання на російсько-українському прикордонні та у Криму росіяни розміщуються по території України дисперсно та переважно зосереджені на півдні та сході країни. За даними перепису 2001 року в жодному з регіонів країни, крім Автономної Республіки Крим (58,3%) та м. Севастополя (71,6%) росіяни не складали більшості від усього населення регіону. Висока частка росіян за даними перепису 2001 р. була зафіксована у Донецькій (38,2%) та Луганській областях (39%).

Від останнього перепису минуло майже двадцять років. Україна пропустила проведення перепису на початку 2010-х років. Хоча про нагальність та важливість проведення перепису постійно говорять експерти, у тому числі й соціологи [8]. Методологія перепису передбачає широке коло питань демографічного, економічного, соціального тощо характеру, які характеризують населення країни та різні аспекти суспільного життя. У переписних листах передбачено пункт і щодо етнічної приналежності мешканців країни.

За умов відсутності повноцінного перепису та актуальних даних щодо змін, які відбулися в етнічному складі населення країни, а відтак і неможливості встановити наявну кількість росіян в Україні, звернімося до результатів соціологічних опитувань та спробуємо їх порівняти із даними перепису 2001 року.

За даними опитувань Соціологічної групи «Рейтинг», які проводилися в Україні у період з травня 2013 по червень 2019 року на замовлення Міжнародного Республіканського Інституту (IRI) [4; 5; 6; 7; 15; 17;18], спостерігалось зменшення частки росіян в Україні у зазначений період. При цьому не у всіх звітах опитувань на замовлення IRI були відображені дані щодо етнічної приналежності респондентів. В останньому опитуванні, яке відбулося 13-23 червня 2019 року, при відповіді на запитання щодо своєї національності 8% респондентів обрали варіант «росіянин» [7, с. 93]. Нижче у таблиці ми відзначили дані опитувань, в яких було відображено етнічну приналежність респондентів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Частка росіян в Україні за даними переписів 1989 та 2001 рр. і за результатами опитувань Соціологічної групи «Рейтинг» на замовлення IRI у 2013-2019 рр.

Націона	Переп	Переписи	14-28	27	15-31	26	29	13-27	12-23
---------	-------	----------	-------	----	-------	----	----	-------	-------

льність	ис 1989 р., %	с 2001 р., %	травн я 2013 р., %	серпня -9 вересн я 2013 р., %	березн я 2018 р., %	травн я-10 червн я 2018 р., %	вересн я-14 жовтня 2018 р., %	грудн я 2018 р., %	червн я 2019 р., %
Українці	72,7	77,8	80	80	89	91	91	89	89
Росіяни	22,1	17,3	18	17	8	6	6	8	8
Інші	5,2	4,9	2	3	3	2	3	3	3
Важко відповіс ти/Нема є відповід і	-	-	-	-	1	1	1	1	0

Крім того, за результатами інших соціологічних опитувань, які проводилися останніми роками в Україні, також було зафіксовано зменшення частки росіян порівняно із даними перепису 2001 року. Так, за результатами опитування, яке було проведене у березні 2017 р. чотирма провідними соціологічними центрами (КМІС, СОЦІС, Соціологічна група «Рейтинг» та Центр Разумкова) в Україні національну ідентичність «росіянин(ка)» вказали 6,3% респондентів [3]. За результатами іншого соціологічного опитування «Українське суспільство та європейські цінності» проведеного Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі на запитання «До якої національності Ви себе відносите?» 5,5% респондентів вказали, що до росіян [21, с. 7]. Зауважимо, що всі вищезазначені дослідження, а також інші дослідження, які проводилися українськими організаціями за останні п'ять років, охоплювали лише підконтрольну українській владі територію.

Таким чином, очевидним є зменшення чисельності росіян в Україні за період, що минув від першого Всеукраїнського перепису населення у 2001 році. Варто зазначити, що чисельність росіян в Україні почала зменшуватися ще в 1990-ті роки про що свідчить порівняння даних останнього радянського перепису 1989 року та першого Всеукраїнського перепису населення в Україні 2001 року. За період з 1989 по 2001 роки чисельність росіян в Україні зменшилася на понад 3 млн 22 тис. (або на 26,6%) [19, с. 12] – з 11 млн 355,6 тис (22,1% від усього населення) до 8 млн 334,1 тис (17,3%).

На жаль, ми не знаємо наявної чисельності росіян в Україні на даний момент. Однак, спробуємо вирахувати її приблизну кількість взявши за основу частку російського населення в Україні за даними соціологічних опитувань, а саме, мінімальний показник в межах 6%, а максимальний показник в межах 9%, а також дані оцінки уряду щодо наявного станом на 1 грудня 2019 р. населення в Україні (без урахування тимчасово окупованих територій Донбасу та Криму) – 37 млн 289 тисяч осіб [2]. Отже, якщо спиратися на ці цифри, то чисельність росіян в Україні (без врахування тимчасово окупованих територій) становить округлено мінімум 2 млн 240 тис., а максимум 3 млн 360 тис. Зауважимо, що ці числа є приблизними, адже при їх вирахуванні ми спиралися на дані соціологічних опитувань, які мають певну похибку, та на оцінку уряду, яка також має свою «похибку», величину якої може встановити лише повноцінний перепис населення. Водночас, якщо ці числа (плюс-мінус 1-2% від даних уряду або 370-740 тис.) підтвердить повноцінний перепис населення, то можна буде стверджувати, що чисельність наявного російського населення в Україні приблизно відповідає чисельності росіян в Україні між двома світовими війнами.

Спробуємо пояснити з чим пов'язане зменшення чисельності росіян в Україні. Серед причин зменшення кількості російського населення, в першу чергу, варто виділити зміну етнічної ідентифікації росіянами з російської на українську, а також частково демографічні фактори: еміграцію російського населення з України, більша частка серед українців молоді та сільських жителів, а відтак і дещо більший рівень народжуваності, і навпаки більша частка серед росіян людей старшого віку. При цьому демографічні фактори все ж не є вирішальними. Зміна етнічної ідентифікації з російської на українську, на нашу думку, має більш суттєве значення і відбувається як в етнічно мішаних українсько-російських сім'ях, так і в суто російських сім'ях. Подібні процеси спостерігалися протягом 1990-х років і знайшли своє відображення у роботах українських дослідників [19, с. 12]. Також варто звернути увагу на такий феномен як асоціація власної етнічної ідентифікації із громадянством. Подібна причина зміни етнічної приналежності має місце й серед росіян в Україні.

При цьому не можна говорити про упереджене ставлення до росіян в Україні. Так, за результатами опитування КМІС 6-16 вересня 2019 р. середній індекс соціальної дистанції між дорослим населенням країни та росіянами за шкалою Богардуса дорівнює 3,6 (мінімальна соціальна дистанція 1 – згоден допустити як члена родини, а максимальна 7 – не пускав би в Україну). Вищим він є лише щодо україномовних українців (2,2), російськомовних українців (2,7) та білорусів (3,2) [12].

Новим фактором, який суттєво вплинув на зменшення чисельності росіян в Україні стала російсько-українська гібридна війна та спричинені нею наслідки. Внаслідок російської

агресії Україна тимчасово втратила території із великою часткою російського населення. Так внаслідок анексії Україна втратила Крим – єдиний регіон країни, в якому росіяни складали більшість населення. Крім того, під російською окупацією опинилася частина Донецької та Луганської областей. Якщо у Автономній Республіці Крим проживала більшість росіян у регіональному розрізі, то у Донецькій області проживала найбільша кількість росіян у порівнянні із іншими регіонами країни – 1 млн 844 тис. або кожний п'ятий росіянин України. У тимчасово окупованих на даний момент українських містах Донбасу за даними перепису 2001 року проживала значна частка російського населення, зокрема у Донецьку 48,2% (від усього населення міста), у Луганську – 47%, у Горлівці – 44%, у Єнакієвому – 45,3%, у Макіївці – 50,8% тощо [9, с. 456-457, с. 465].

Водночас зменшення чисельності росіян відбувалося й у регіонах далеких від війни. Дану тезу підтверджують результати всеукраїнських муніципальних опитувань проведених Соціологічною групою «Рейтинг» від імені Міжнародного республіканського інституту (IRI). Вони проводилися в усіх обласних центрах країни (з 2016 р. у Донецькій області – у м. Маріуполі, а у Луганській області – у м. Сєвєродонецьку) та у м. Києві [1; 14; 16; 20]. Поглянемо на динаміку частки респондентів, які віднесли себе до росіян за результатами всеукраїнських муніципальних опитувань у містах, де частка російського населення за результатами перепису 2001 р. складала десять та більше відсотків та порівняємо ці дані між собою (див. таблицю 2).

Таблиця 2

	Перепис 2001 р.	2020 р.	2018 р.	2017 р.	2016 р.
Дніпро	23,5%	16%	9%	15%	15%
Запоріжжя	25,4%	17%	14%	14%	12%
Кропивницький	12%	10%	7%	6%	8%
Миколаїв	22,6%	12%	10%	10%	14%
Одеса	29%	17%	17%	18%	19%
Харків	33,2%	24%	20%	19%	21%
Херсон	20%	11%	9%	10%	8%
Маріуполь	44,4%	30%	36%	29%	32%
Сєвєродонецьк	38,7%	37%	41%	32%	45%

Київ	13%	7%	6%	7%	6%
Чернігів	10,6%	4%	6%	7%	11%
Суми	12,4%	9%	8%	6%	7%
Полтава	10,6%	5%	3%	4%	4%
Черкаси	13,2%	7%	4%	4%	4%

Частка росіян в обласних центрах України, а також у містах Києві, Маріуполі та Сєвєродонецьку за даними перепису 2001 р. та результатами всеукраїнських муніципальних опитувань 2016, 2017, 2018 та 2020 років

Отже, виходячи з результатів муніципальних опитувань видно, що чисельність росіян зменшилась в усіх обласних центрах країни. Таким чином, згідно з результатами соціологічних опитувань спостерігається зменшення частки росіян по всій країні. Отже, війна із Росією вплинула на ціннісні установки в українському суспільстві та сприяла кристалізації як національної ідентичності українського етносу, так і формуванню української політичної нації.

На тимчасово окупованих територіях відбуваються дзеркально протилежні етнічні процеси. Так, вже за даними перепису в Криму у жовтні 2014 року частка українців суттєво зменшилась – з 576,6 тис. (сумарно в АРК та у м. Севастополі за даними перепису 2001 р.) до 344,5 тис. (на 40,3%), водночас частка росіян на півострові дещо збільшилась – з 1 млн 450 тис. до 1 млн 492 тис. (на 2,9%) [10, с. 108]. З того часу чисельність російського населення у Криму постійно збільшується за рахунок імміграції росіян з різних регіонів Росії [11], відтоку українців, а також ймовірно і через зміну етнічної ідентифікації українського населення півострова. На тимчасово окупованих територіях Донбасу заохочується отримання місцевим населенням російських паспортів. Крім того, Росія на законодавчому рівні спростила отримання російського громадянства всім мешканцям України (а також Білорусі), які вільно володіють російською мовою та внаслідок цього отримують статус носіїв російської мови [13].

Таким чином, на території України зберігається тенденція щодо зменшення чисельності російського населення. Цей процес пришвидшила російсько-українська війна, внаслідок якої частка росіян в Україні почала зменшуватися більш швидкими темпами, у тому числі й через втрату території, на якій до початку війни проживала значна кількість російського населення. Внаслідок того, що росіяни є найбільшою етнічною меншиною в Україні, зменшення їхньої чисельності призводить до поступового перетворення України на моноетнічну націю, в якій частка українців складає 90% населення. На тимчасово окупованих територіях відбуваються протилежні процеси. Особливо характерно це проявляється на Кримському півострові. З

приводу етнічної ідентифікації населення тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей загальнодоступних статистичних даних немає. При цьому, хоча у 2019 році в ОРДЛО й було проведено «перепис населення», однак достовірність його результатів викликає сумніви. Росія активно проводить політику перетворення регіону на частину «руського мира» шляхом обмеження української мови, яка офіційно не заборонена, але фактично маргіналізується під приводом її незатребуваності на тимчасово непідконтрольних територіях, з Росії до цих районів прибувають росіяни та осідають там, а населенню тимчасово окупованого Донбасу активно роздають російські паспорти тощо. Водночас етнічна ситуація у непідконтрольних районах Донбасу не така однозначна через значну частку українського населення, постійну міграцію місцевих жителів на українську територію та підтримку зв'язку із її мешканцями, а також через складні соціально-економічні умови та безперспективність життя у квазідержавних для активної частини населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеукраїнське муніципальне опитування. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/municipal_poll_2016_-_public_release_ua.pdf (дата звернення: 05.03.2020).
2. В Україні живе 37,3 мільйона осіб – оцінка уряду. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238191/> (дата звернення: 17.03.2020).
3. Гринів І., Чех М. Національне питання: Україна як Європа. Дзеркало тижня. URL: https://dt.ua/internal/nacionalne-pitannya-ukrayina-yak-yevropa-245832_.html (дата звернення: 06.03.2020).
4. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. 15-31 березня 2018. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2018_03-national_ua-official.pdf (дата звернення: 05.03.2020).
5. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. 26 травня-10 червня 2018. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2018_june_survey_of_residents_of_ukraine_press.pdf (дата звернення: 05.03.2020).
6. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. 29 вересня-14 жовтня 2018. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/national_poll_public_release_ua_03.12.2018.pdf (дата звернення: 07.03.2020).
7. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. 12-23 червня, 2019. Соціологічна група «Рейтинг».

- URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2019_june_survey_of_residents_of_ukraine.pdf (дата звернення: 07.03.2020).
8. Для чого потрібен перепис і чому це не лише про чисельність населення: коментує соціолог Євген Головаха. Національна академія наук України. Повідомлення Прес-служби НАН України. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6056> (дата звернення: 08.03.2020).
 9. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Монографія. Львів. Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 490 с.
 10. Итоги переписи населения в Крымском федеральном округе/Федеральная служба государственной статистики. М.: ИИЦ «Статистика России», 2015. 279 с. URL: https://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/perepis_krim/KRUM_2_015.pdf (дата звернення: 06.03.2020).
 11. Кремль переселив до анексованого Криму понад 140 тисяч росіян – Денісова. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/11/7/7231262/> (дата звернення: 06.03.2020).
 12. Міжетнічні упередження в Україні, вересень 2019. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=904&page=3> (дата звернення: 07.03.2020).
 13. Путін затвердив закон, який визнає українців носіями російської мови. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/18/7244185/> (дата звернення: 18.03.2020).
 14. П'яте всеукраїнське муніципальне опитування. 6 вересня – 10 жовтня 2019. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/fifth_municipal_survey_september_2019_ua_final_12-5-2019.pdf (дата звернення: 07.03.2020).
 15. Суспільно-політичні погляди населення України. 13-27 грудня 2018 р. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/national_survey_2018_12_ua.pdf (дата звернення: 07.03.2020).
 16. Третє всеукраїнське муніципальне опитування. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/municipal_survey_february_2017_ua.pdf (дата звернення: 07.03.2020).

17. Public Opinion Survey Residents of the Ukraine. May 14-28, 2013. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2013_july_17_survey_of_ukainian_public_opinion_may_14-28_2013.pdf (дата звернення: 05.03.2020).
18. Public Opinion Survey Residents of Ukraine. August 27-September 9, 2013. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/iri_ukraine_august-september_2013_poll.pdf (дата звернення: 05.03.2020).
19. Чаплик М.М. Росіяни в Україні (1989-2001 рр.): історико-демографічний аспект: автореферат дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2007. 20 с.
20. Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. 20 січня – 10 лютого 2018. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/municipal_survey_2018_final_ua.pdf (дата звернення: 05.03.2020).
21. Українське суспільство та європейські цінності. Звіт за результатами соціологічного дослідження. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13570.pdf> (дата звернення: 05.03.2020).

СЕКЦІЯ VI:

МІЖЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ: ГЛОБАЛЬНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ, ЛОКАЛЬНИЙ РІВНІ

УДК 316.614:378.091.212.5-054.6

*Бабенко Вероніка,
Студентка II курсу,
спеціальності «Соціологія»
Маріупольського державного університету
(м. Маріуполь)*

СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ ТА СПЕЦИФІКА ЇЇ ПРОЯВУ В ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Статтю присвячено формам та специфіки прояву соціокультурної адаптації та наскільки важко іноземним студентам навчатися у чужій країні, які існують види соціокультурної адаптації та чому учні покидають свою рідну країну та переїжджають за кордон. Розглянемо чотири фази (стадії) соціокультурної адаптації іноземців до життя в іншій країні та проблеми які трапляються на шляху інкультуралізації студентів до умов життя і навчання у чужій країні.

Ключові слова: соціокультурна адаптація, інкультуралізація, етносоціалізація, психологічний комфорт, соціокультурне середовище, мовний бар'єр, національна самоідентичність, «діалог культур».

Статья посвящена: формам и специфике проявления социокультурной адаптации, насколько тяжело иностранным студентам учиться в чужой стране и какие существуют виды социокультурной адаптации, а так же почему ученики покидают свою родную страну и переезжают за границу. Рассмотрим четыре фазы (стадии) социокультурной адаптации иностранцев к жизни в другой стране и проблемы, которые попадают на пути инкультурализации студентов к условиям жизни и учебы в чужой стране.

Ключевые слова: социокультурная адаптация, инкультурализация, етносоциализация, психологический комфорт, социокультурная среда, языковой барьер, национальная самоидентичность, «диалог культур».

The article deals with the forms and specifics of the manifestation of sociocultural adaptation and how difficult it is for foreign students to study in a foreign country, what kinds of sociocultural adaptation exist and why students leave their home country and move abroad. Consider the four phases (stages) of sociocultural adaptation of foreigners to life in another country and the problems encountered in the path of students' inculturalization to living conditions and learning in a foreign country.

Keywords: socio-cultural adaptation, inculturalization, ethno-socialization, psychological comfort, socio-cultural environment, language barrier, national identity, «dialogue of cultures».

Інтеграція української освіти до європейської системи вищої освіти, необхідність підвищення конкурентоспроможності українських ВНЗ визначають нові завдання та умови експорту освітніх послуг на міжнародному ринку освіти. Сьогодні навчання іноземних студентів є певним показником статусу навчального закладу. Якість і традиції української освіти визначають привабливість України для іноземних студентів різних країн світу. Але успішність навчання в Україні багато в чому визначається успішністю соціокультурної адаптації іноземного студента до умов навчання в Україні. Саме це обумовлює актуальність дослідження проблем адаптації іноземних студентів до освітнього процесу.

Складність процесу адаптації до навчання у ВНЗ полягає у тому, що у студента відбувається перебудова всієї системи ціннісно-пізнавальних орієнтацій особистості, засвоюються нові способи пізнавальної діяльності і формуються певні типи та форми міжособистісних стосунків. Ефективність адаптації студентів до вузівського навчання визначає міру психологічного комфорту, навчальної мотивації, спрямованості і характеру навчальної діяльності студента. Від успішності адаптації залежить подальший хід професійної діяльності людини. Соціокультурна адаптація має на увазі пристосування індивіда до умов нового соціокультурного середовища, зокрема до нових ціннісних орієнтирів, норм поведінки, традицій, забезпечуючи його успішне існування у новому культурному середовищі.

У результаті досліджень, проведених фінськими вченими В. Раутеном і М. Коксієном [5, с.89], було виокремлено чотири фази (стадії) соціокультурної адаптації іноземців до життя в іншій країні.

Для першої фази – «фаза першої реакції» - характерним є дисонанс між об'єктом і суб'єктом особистості, формування захисних механізмів, зниження соціокультурної активності й працездатності людини.

Друга фаза – «фаза соціальної адаптації» - відзначається зростанням автоматизму у виконанні життєво необхідних функцій, притуплення уваги до нової інформації, відчуття

іреальності того, що відбувається, погіршення пам'яті, бажання прожити сьогоднішній день скоріше.

Третя, «контрастна» фаза адаптації може продовжитися у формі тривалої апатії або змінитися на агресію. У цей період продовжуються регресивні процеси, де переважають в основному соціобіологічні потреби (поїсти, поспати, ні про що не думати), що можуть прийняти й агресивний характер, якщо щось заважає їх задоволенню. Це теж є одним з механізмів захисту. Третя фаза характеризується також порушенням цілісності взаємозв'язку індивіда з середовищем, а саме відсутнє повноцінне спілкування, має місце мовний бар'єр, надто багато незвичного – інша культура, традиції, звичаї.

Заключна, четверта фаза – «фаза реабілітації» - це період достатньо інтенсивного задоволення соціальних потреб, відродження соціальної активності і здібності до креативної діяльності. На цій стадії відбувається також розуміння звичаїв, традицій і стереотипів іншої культури, тобто відбувається зміна логіки поведінки людини за напрямком зближення з новою культурою.

Проблема соціокультурної адаптації іноземних студентів детально аналізується в роботах таких вчених, як Воробйов В.В. [2], Овчинникова М.В. [3], Патохіна С.В. [4] та інші. Проте ця проблема вимагає подальшої практичної розробки з урахуванням конкретного контингенту іноземних студентів і умов їх навчання. Особливої уваги потребують проблеми створення навчальних методичних матеріалів, здатних забезпечити успішність процесу соціокультурної адаптації іноземних студентів.

Іноземні студенти в перший рік навчання в Україні стикаються з низкою труднощів. Ці труднощі можна згрупувати таким чином: у адаптаційні труднощі на різних рівнях:

- мовному,
- понятійному,
- етично-інформаційному,
- кліматичному,
- побутовому.

Психофізичні труднощі пов'язані з перевлаштуванням особистості в умовах початкової адаптації в новій для студентів країні; у навчально-пізнавальні труднощі, обумовлені, в першу чергу, мовним бар'єром, подоланням відмінностей у системах освіти України; адаптацією до нових вимог в гуртожитку, на вулицях, у магазинах і т.д.; у комунікативні труднощі як по вертикалі, тобто з адміністрацією факультету, з викладачами і співробітниками, так і по горизонталі, тобто у процесі міжособистісного спілкування усередині своєї навчальної міжнаціональної групи, навчального колективу.

Аналіз літератури розкриває неоднозначність і різноманіття поняття «соціокультурна компетентність», що свідчить про складність феномена [3, с. 32]. Ми розуміємо під соціокультурною компетентністю володіння сукупністю знань, умінь і навичок, необхідних для міжкультурної комунікації в конкретних соціальних умовах країни навчання іноземних студентів з урахуванням культурних і соціальних норм комунікативної поведінки.

Адаптація до освітнього середовища ВНЗ – одна з форм пристосувальної поведінки людини і має ті ж компоненти, що і будь-який інший адаптивний процес. Під адаптацією студентів-іноземців до освітнього середовища українського ВНЗ є багатофакторний процес входження, розвитку і становлення особистості студента-іноземця в освітньому просторі вищого навчального закладу в рамках комплексного поєднання і взаємодії інформаційно-функціонального і соціокультурного полів [2, 16]. Соціокультурна адаптація – складний багатоплановий процес взаємодії особистості і нового соціокультурного середовища, в ході якої іноземні студенти, маючи специфічні етнічні і психологічні особливості, змушені долати різного роду психологічні, соціальні, етичні, релігійні бар'єри, освоювати нові види діяльності й форми поведінки. Адаптація іноземних громадян до нових соціокультурних умов під час вступу до вищого навчального закладу є провідним чинником, що визначає в більшості випадків ефективність освітнього процесу в цілому.

Основою соціокультурної адаптації студентів-іноземців в умовах українського соціуму є толерантність. Розширення міжнаціональних контактів України в політиці, економіці, науці, культурі, епоха глобальних комунікацій спричинили істотні зміни і в освітньому процесі. Актуальним завданням викладачів вищих навчальних закладів, у тому числі і викладачів української мови як іноземної, стає формування у студентів нової свідомості, коли людина, поряд з розвиненим відчуттям національної самоідентичності, відчуває себе відповідальною за все, що відбувається у світі. При такому підході стає очевидною необхідність соціально-психологічної взаємоадаптації представників різних лінгвокультурних спільнот.

Часто «чужа» культура розцінюється іноземними студентами як «неприродна», «погана», хоча насправді вона є просто незвичною. З нею потрібно знайомитися, вивчати, адже ряд звичаїв, традицій постійно зустрічаються у повсякденному житті. Різноманітні ігрові завдання значно підвищують якість навчання іноземних студентів, формують у них навички та уміння адекватної поведінки в соціально значущих ситуаціях. За допомогою питань і завдань виробляється послідовне зіставлення рідної для студентів і української культури з метою виявлення схожості і відмінності між ними і кращого розуміння нерідної культури.

«Діалог культур» визначається як діалогова взаємодія контактуючих культур у процесі вивчення іноземної мови, що забезпечує адекватне взаєморозуміння представників різних лінгвістичних культурних спільнот. Розвиток навичок проведення аналогій, паралелей, зіставлень – це для студентів-іноземців оптимальний прийом навчання нерідній мові. Окрім розвитку навичок говоріння і письма, прийом зіставлення сприяє розширенню загального кругозору, вихованню шанобливого ставлення до духовних цінностей іншого народу. Подібні завдання дозволяють розширити уявлення студентів іноземців про національні особливості народу України і дають можливість зіставити українські реалії з реаліями своєї країни, що, на нашу думку, підсилює мотивацію їх навчання іноземній мові. Соціокультурна адаптація є процесом двостороннім і стосується не лише іноземних студентів, а повною мірою співвідноситься з проблемою формування толерантного сприйняття в середовищі української молоді, виховання української молоді у дусі дружелюбності до інших, «не наших». Тому всебічна соціокультурна адаптація повинна проявлятися за рахунок залучення іноземних студентів до активної участі в культурно-масових заходах, що проводяться університетом, таких як наприклад «День першокурсника», КВК, спортивні секції, концерти, наукові конференції, міжвузівські конкурси тощо.

Отже, відбувається адаптація туркменських студентів до освітнього середовища українського ВНЗ, що забезпечує взаємодію іноземних студентів з соціокультурним і інтелектуальним середовищем університету, психоемоційну стабільність, формування нових якостей особистості і соціального статусу, засвоєння нових соціальних ролей, набуття нових цінностей, осмислення значущості традицій майбутньої професії.

Література

1. Верещагин, Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. М., 2005. 1308 с.
2. Воробьев, Г.А. Развитие социокультурной компетенции будущих учителей иностранного языка / Г.А.Воробьев // Иностранные языки в школе. 2003. № 5. С. 25-28.
3. Овчинникова, М.В. Научно-методические основы формирования социокультурной компетенции при обучении русскому языку как иностранному: дис. канд. пед. наук / Овчинникова Майя Викторовна. М., 2006. 219 с.
4. Патохина, С.В. Формирование социокультурной компетенции / С.В. Патохина. Сургут: Ун-т, 2007. 314с.
5. Раутен, В. Деятельность социального педагога по социокультурной адаптации учащихся иностранцев; Методологические основы социальной работы / В. Раутен, М. Коксинен. М., 1991. 256с.

***Науковий керівник** – Слющинський Б. В., доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.*

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	
Слющинський Богдан , доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології, Маріупольський державний університет, «МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СУЧАСНОГО РІВНЯ КУЛЬТУРИ»	3
РОЗВИТОК ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ СОЦІОЛОГІЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	
Николаєва Валентина , кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціології управління, Донецького державного університету управління, «МІСЦЕ І РОЛЬ КОМУНІКАЦІЇ В МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ»	12
Ташкінова Оксана , кандидат соціологічних наук, завідувачка кафедри соціології та соціальної роботи, Приазовський державний технічний університет; Овечкіна Крістіна , Магістрантка кафедри соціології та соціальної роботи, державний технічний університет, «КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ»	17
Іванець Тетяна , кандидат політичних наук, асистент кафедри філософії та соціології, Маріупольський державний університет, «НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ ЯПОНІЇ»	24
Цибулько Ольга , канд. іст. наук, доцент кафедри філософії та соціології, Маріупольський державний університет, «ЕТНІЧНІ КУЛЬТУРИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ»	28
Романцова Наталя , кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології, Маріупольський державний університет, «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ» М. ГРУШЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС	30
ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МЕТАТЕОРІЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	
Дабло Анастасія , Студентка I курсу спеціальності «Переклад (українська, російська, польська)», Маріупольський державний університет, «РОЛЬ МОВИ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ»	35
СУЧАСНІ КРОС-КУЛЬТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	
Бутенко Владислава , учениця 10 класу, «Маріупольський НВК «Ліцей-школа №14», «СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ПРОБЛЕМИ СУЇЦИДУ»	39
Вербицька Катерина , учениця 10 класу, «Маріупольський НВК «Ліцей-школа №14», «ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКОВОЇ ДЕПРЕСІЇ»	46
Журавель Олеся , студентка III курсу, спеціальності «Соціологія», Маріупольський державний університет, «СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ЯК СУЧАСНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ»	52
Ребро Ольга , викладач, Донецький державний університет управління, «УРБАНІЗАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСАДНИЧИХ КРИТЕРІЇВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МІСТ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я»	55
Суровцева Ірина , кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, Приазовський державний технічний університет, «КРОС-КУЛЬТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ТЕОРЕТИЧНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ»	64
СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	
Чаплик Микола , кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології управління, Донецький державний університет управління, «ЗМІНИ В ЧИСЕЛЬНОСТІ РОСІЯН В УКРАЇНІ ТА ЇХ ПОЯСНЕННЯ (НА МАТЕРІАЛАХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ОПИТУВАНЬ)»	68
МІЖЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ: ГЛОБАЛЬНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ, ЛОКАЛЬНИЙ РІВНІ	

Бабенко Вероніка , студентка II курсу, спеціальності «Соціологія», Маріупольський державний університет, «СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ ТА СПЕЦИФІКА ЇЇ ПРОЯВУ В ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ»	77
Зміст	83

Програма
II Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси у соціологічному вимірі»

Комп'ютерна верстка:
Бабенко В.В.

Підписано до друку 19.05.2020 Зам. 023/20
Обсяг 0,6 друк. арк. Формат 60x84/16. Тир. – 50

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного університету.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №4930 від 07.07.2015 р.
87500, Маріуполь, пр. Будівельників, 129